

אלה הדברים.

א. 1. אלה הדברים. לפי פשוטו כל הנוכרים בפסוק זה מקומות הן⁽¹⁾ כמו שמצינו שרגילים הפסוקים לתת סימן בתוך סימן אל המקומות שהוא רוצה לפרש היכן. בלך לך⁽²⁾ מקדם לביתאל ויש אהלה ביתאל מים והעי מקדם. [בפרשת בשלח]⁽³⁾ וישבו ויחנו לפני פי החירות בין מגדול ובין הים לפני בעל צפון. בסוף שופטים⁽⁴⁾ הנה חג לי"י בשלו מימים ימימה אשר מצפונה לביתאל מזרחה השמש למסלה העלה מביתאל שכמה ומנגב ללבונה⁽⁵⁾. וכל שכן שצריך לפרש היכן נאמרו המצות כמו שכתוב⁽⁶⁾ וידבר י"י אל משה במדבר סיני.⁽⁷⁾ בארץ מצרים החדש הזה.⁽⁸⁾ וידבר י"י אל משה בהר סיני.⁽⁹⁾ בערבות מואב. אף כאן עושה סימן בתוך סימן. וכן הוא אומר וחזור ושונה דבר זה כשבא משה לפרש את המצות⁽¹⁰⁾ אלה העדות החקים והמשפטים אשר דבר משה וג' בעבר הירדן בניא מול בית פעור בארץ סיחן מלך האמרי. וכן בפרשה זו לפנינו כתוב⁽¹¹⁾ בעבר הירדן בארץ מואב⁽¹²⁾ הואיל משה וגו': בעבר הירדן. ובאיוזה עבר הירדן? במדבר, באותו עבר הירדן שהוא לצד מדבר שהיו בו ישראל מ' שנה שהוא קרוי עבר הירדן ליושבים בארץ ישר', ולא בעבר הירדן שהוא לצד ירושלם שגם הוא קרוי עבר הירדן להולכי מדבר שהיו בו ישראל⁽¹³⁾: בערבה. כלומר באיוזה מקום במדבר? באותו מדבר שבערבות מואב: מול סוף. שים סוף מתחיל ממזרח ארץ ישראל שנאמר⁽¹⁴⁾ ושתי את גבלך

(1) ולא כפירוש ספרי והתרגומים ורש"י. — (2) בראשית יב, ח. — (3) כן נראה בעיני להוסיף והמקרא בשמות יד, ב. — (4) שופטים כא, יט. — (5) בכ"י: בשילה... ממזרח.. ביתאל שכמה מנגב ללבונה. — (6) במדבר א, א. — (7) שמות יב, א. ב. — (8) ויקרא כה, א. — (9) במדבר לג, ג. — (10) ד, מה. מו. — (11) בפסוק ה'. — (12) כדברים האלה חסר בכ"י. — (13) מכאן ראה להגתי בדברי רשב"ם לבמדבר כב, א. עיין שם בדף 89 הערה 13. — (14) שמות כג, לא.

מים סוף [נ]עד ים פלשתים וגו' (1) כלומר ממזרח ועד מערב והוא ים המלח שכתוב בנבול קרן מזרחית דרומית באלה מסעי (2), וגם בפרשת ואתחנן (3) וכל הערבה עבר הירדן מזרחה ועד ים הערבה, וזהו ים סוף שאצל ערכות מואב: בין פארן ובין תפל. כמו (4) בין ביתאל ובין העי: ולבן וחצרות ודי זהב. הכל מקומות לפי פשוטו (5). ודי זהב. כמו (6) בת מי זהב שהוא שם [לפין] פשוטו (7): 2. אחד עשר יום מחורב. א) מי חכם ויבן את זאת, כי פסוק זה לא נכתב

(א) זה אמיתת הדבר שמתחיל לספר כי לא עיכבו בדרך לבד אחד עשר יום מחורב עד קדש ברנע, ומיד היו מזומנים ליכנס לארץ ישראל באותו הדרך שהלכו מרגלים, כמו שאמר להם משה (8) עליו זה בנבב ועליתם את ההר, וכמו האמור בסוף הפרשה (9) וישבינו בבקר ויעלו אל ראש ההר וגו' ויעפילו לעלות אל ראש ההר וגו' וירד העמלקי והכנעני הישב בהר ההוא ויכנסו וגו', וגם לפנינו (10) ותודו ותעלי ההרה. כל אילו הפסוקים מוכיחים כי מיד אילמלא חטאו במרגלים קרובים היו ליכנס לארץ ישראל מיד מקדש ברנע הוא מדבר פארן (1) כשנסעו מחרב בשנה שנייה בעשרים בחדש כמו שכתב בפר' בהעלתך (11) ויסעו מהר יי דרך שלשת ימים, ולמעלה כת' בתחלת הפרשה (12) ויהי בשנה השנית, וכת' בתרי"ג (13) ויסעו בני ישראל למסעיהם על פי יי ממדבר סיני וישכן הענן במדבר פארן, ואחר כך הולך ומספר היאך באו למדבר פארן שבתוך כך ויהי העם כמתאוננים והתאוו ותאוה שעל כך (שם) נקרא שם המקום קברות התאוה ומשם באו לחצרות ושם נצטרעה מרים ונשתהו שם שבעת ימים, (14) ואחר נסעו העם [מ]חצרות עד שבאו ויהנו במדבר פארן, וזהו וישכן הענן במדבר פארן שאמ' למעלה (15). וזהו אחד עשר יום מחורב שהיו הולכין דרך הר שעיר, שלשה ימים שהלכו כמו שכת' (16) ויסעו מהר יי דרך שלשת ימים, ו(ב)שבעה ימים שלא נסעו עד האסף מרים הרי עשרה, וביום אחד עשר יום נסעו מחצרות ויהנו במדבר פארן הוא קדש ברנע שמשם נשתלחו המרגלים כמו שכתוב (17) וילכו ויבאו אל משה ואל אהרן אל מדבר פארן קדשה וגו', וגרם הענן וגזורה נזירה להשלמת עכבתם ארבעים שנה, כמו שכת' לפנינו (18) והימים אשר הלכנו מקדש ברנע עד אשר עברנו את נחל ורד שלשים ושמינה שנה עד תום כל [ה]דור וגו'. ומה שכת' (19) ונסב את הר שעיר ימים רבים, זה היה לאחר שנסעו מקדש עד שבאו להר ההר על נבול ארץ אדום בשנת הארבעים. כל זה פירשתי אני הצעיר פירוש כתב ידו של רבינו, כי ר' אליעזר מבליינצי העמידני על האמת. ועתה אשוב לפירוש רבינו שמואל וציל וכן הורה לי הרב (20).

(1) בכ"י: ומן (במקום: וגו'). — (2) במדבר לד, ג. — (3) ד, מט. — (4) בראשית ג, ג. — (5) ולא בפירוש האגדה ברש"י ובתרגומים. — (6) בראשית לו, לט. — (7) ולא כבדר והתרגומים ורש"י שם. ועי' שם דבריו. — (8) במדבר יג, ז. — (9) במדבר יד, מ. מד. מה. — (10) בפסוק מנ. — (11) במדבר י, לנ. — (12) במדבר יא, — (13) שם בפסוק יב. — (14) במדבר יב, טו. — (15) שם יב, — (16) שם י, לנ. — (17) שם יג, כו. — (18) ב, יד. — (19) ב, א. — (20) הוא לשון המעתיק הראשון אשר העתיק את פירוש רשבים מתוך כתב יד המחבר והוא הצעיר כעל ההוספות לבראשית מה, כח: מו, ולדברים ב, ד. יד ותלמיד ר' אליעזר מעיר *Belgency* (בל"ינצי, בלגנצי) הנקראת היום *Beaugency*. עי' ס' *Zur Geschichte* להחכם הגדול *Zunz* נ"י דף 79 ופירוש ישעיה לר' אליעזר הזה אשר הוציא לאור החכם *Nutt* בהקדמה. ועליו ועל הצעיר דברתי אני בקיצור בספרי על רשבים דף 55.

אלא לפי שכתוב לפנינו⁽¹⁾ ונסע מחורב ונלך את כל המדבר הגדול והנורא דרך הר האמורי ונבא עד קדש ברנע, סמוך לארץ ישראל, שמקדש ברנע שלחו מרגלים ונשתהו שם ארבעים שנה. לכך הוא מפרש כן. כשנסעו מחורב ללכת דרך הר שעיר⁽²⁾, דרך ישרה היו יכולים ליכנס לארץ ישראל באחד עשר יום עד קדש ברנע, אבל לפי שחטאו⁽³⁾ ונסב את הר שעיר ימים רבים, עד⁽⁴⁾ ארבעים שנה ונ'. וזהו שאמר לפנינו⁽⁵⁾ ונסע מחרב [ונ'] ונבא עד קדש ברנע, בימים מועטים שאין בהם כי אם מהלך אחד עשר יום, אבל מקדש ברנע שלחתי מרגלים ונשתהו⁽⁶⁾ ארבעים שנה⁽⁷⁾ בחטאתיכם: 27. ותרנגנו. ותרנגנו⁽⁸⁾ כמו⁽⁹⁾ דברי נרגן כמתלהמים: 41. ותהינו. ⁽⁹⁾הננו ועלינו: [44. כאשר תעשינה הדבורים. ⁽¹⁰⁾מה הדבורים כשהאחת יוצאה כולם יוצאים:] 46. כימים אשר ישבתם. כלומר כמו שאתם יודעים⁽¹¹⁾:

ב. 3. צפונה. לצד ארץ ישראל כי בדרום ארץ ישראל הלכו במדבר: 4. הישבים בשעיר. לא אלה הם אותן אדום שיצאו בחרב לקראת ישראל, שהרי באלה כת'⁽¹²⁾ כאשר עשו לי בני עשו היושבים בשעיר, אבל אדום לא מכרו כלום⁽¹³⁾ וכת' בהם⁽¹⁴⁾ ויט ישראל מעליוב:

(ב) זה פירוש רבינו. אבל לי הצעיר אין נראין דבריו בזה, כי בני עשו היושבים בשעיר הם הם אדום כי לא מצינו להם יישוב כי אם בדר שעיר [ושמם הוזכר] במקומו ככל קריה⁽¹⁵⁾. ומה שקשה לרבינו⁽¹⁶⁾ כאשר עשו לי בני עשו, אינו עונה כי אם על מה שאמור למעלה⁽¹⁷⁾ אוכל בכסף תשבירני כאשר עשו לי בני עשו שלא לקחנו מאתם שום דבר כי אם במכר כמו שאמור בענין⁽¹⁸⁾ אתם עבריים בנבול אחיהם בני עשו ונ', אבל⁽¹⁹⁾ אבל תכרו מאתם בכסף ואכלתם וגם מים תכרו מאתם בכסף ושתיהם, וכן עשיתם כמו שצוה הק' כמו שני⁽²⁰⁾ כאשר עשו לי בני עשו, דרך סיבתם את⁽²¹⁾ הר שעיר שלח משה אל מלך אדום להניחם לעבר דרך ארצו אל ארץ ישר', ולדבר הזה לא שמע אליהם שלא רצה שיכנסו כלם חד בארצו פן ישחתו את הארץ ולפיכך⁽²²⁾ ויצא אדום לקראתו בעם כבד וביר חזקה

(1) בפסוק יט. — (2) בכי: הר דרך שעיר. — (3) ב. א. — (4) כלומר עד כ. ו. — (5) בפסוק יט. — (6) בכי: מ' שנים. וכבר תקנו בדפוס. — (7) בכי: ותרנגנו. וזה אין לו שחר. — (8) משלי יח, כו. כב. — (9) במדבר יד, מ. וקיצר דברי רש"י. — (10) ר' יצחק הלוי בפענוח רוא הנדפס בדרך נו ע"ב לפסוק מר הביא הפירוש הזה בשם רשבים. ואולם ברעת וקנים דף ע"א הובא בשם ר' משה מקוצי הצעיר ממנו, אבל לרשבים יאתה הקרימה. — (11) ולא כסדר עולם סוף פרק ח אשר הלך רש"י בדרכו. — (12) בפסוק כט. — (13) ר' שמואל דוד לוצאטו ז"ל בפירושו כאן ולבראשית לו, מ הסכים עם רשבים והטעים דבריו. — (14) במדבר כ, כא. — (15) בכי: במקום ובכל קריה. ובגליון: בכל מקום ובכל קריה. וגם זה לא יובן. ולפי הנהתי קריה כאן פתרונה כבמסורה „מקרא“ שהוא תורה ונביאים וכתובים. ורצה לומר ששם אדום בא במקום שם בני עשו בכל המקרא בהיותם שניהם שמות עם אחד. — (16) בפסוק כט. — (17) בפסוק כח. — (18) בפסוק הזה. — (19) בפסוק וי: אוכל תשברו. — (20) בפסוק כט. — (21) בכי: אל. — (22) במדבר כב, —

וייראו מכם. מגורת וישבו וידעו ויאמרו, אבל ⁽¹⁾ וייראו את יי, ⁽²⁾ וידעו כי שמי יי מגורת ואמרו והלכו, וכולם להבא הם: 5. כי לא אתן לכם מארצם. וכן כת' במואב ⁽³⁾ אל תצר את מואב, וכן בבני עמון ⁽⁴⁾ אל תצורם. כל האזהרות הללו הוצרך משה להודיע עכשיו פן ירך לבכם לאמר אם רצון הק' לתת לנו נחלה וכולת בידו, למה לא הודיש לנו אלה האומות שעברנו דרך עליהם. לכך הודיעם עכשיו שהק' לא חפץ בדבר שהרי נתנה הק' להם כורכת' בכלם ⁽⁵⁾ כי ירושה לעשו נתתי את הר שער, ⁽⁶⁾ כי לבני לוט נתתי את ער ⁽⁷⁾ ירושה וגם בעמון ⁽⁸⁾ כי לבני לוט נתתיה ירושה, לכבוד אברהם שקרוביו ⁽⁹⁾ היו, כאשר עשה לישראל. וגם כתב משה להודיע לישראל שלא ידאגו כלום. אם לאומות הללו נתן נחלה לכבוד אבותינו, כל שכן שיקיים לישראל לתת להם נחלת עמים שנשבע לאבות: ? לא חסרת דבר. כשאין מקום לקנות מזונות סיפק צרכך בלא כסף ובלא מחיר, ובמקום שמצאת ליקח הספיק לך לקנות: 14. והימים אשר הלכנו מקדש ברנע ממקום שילוח מרגלים שלשים ושמונה שנה. כי בשנה שנייה שלח מרגלים: אנשי המלחמה. בני עשרים שנה יוצאי צבא: ⁽¹⁰⁾ 19. כי לבני לוט. בשביל שהיה נכדו של אברהם, וכל שכן אתם שבני אברהם

ולפיכך ⁽¹⁰⁾ ויט ישראל מעליו, אבל מכל מקום היו קונים משלהם דרך הליכתם ממה שהיו צריכים. וזהו האמת והישר ⁽¹¹⁾:

(ג) ואני הצעיר אומר אנשי המלחמה היו אותם שנאמר בהם ⁽¹²⁾ ויעפילו לעלות אל ראש ההר, כמו שאמר ⁽¹³⁾ ותחננו איש [את] כלי מלחמתו, ומשה אמר להם ⁽¹⁴⁾ אל תעלו ואל תלחמו, וכן ביהושע הוא אומר ⁽¹⁵⁾ כי ארבעים שנה הלכו בני ישראל במדבר עד חם כל הגוי אנשי המלחמה היוצאים ממצרים אשר לא שמעו בקול יי אשר נשבע להם לבלתי הראותם את הארץ אשר נג'. ולפיכך קורא אותם אנשי המלחמה ואינו אומר אנשי מלחמה סתם כי אם אנשי המלחמה הידועים לנו שעברו על פי הק', אבל על הנשארים שנלחמו עם סיחון ועוג אינו קורא אותם אנשי המלחמה, כי על פי הק' נלחמו ואוהם נכנסו לארץ כי לא היו בני עשרים בעת המלחמה הראשונה בשנה שנייה כשנלחמו ⁽¹⁶⁾ מרגלים ⁽¹⁷⁾:

(1) לא, יב. — (2) ירמיה טז, כא. — (3) בפסוק ט. וככ"י: לא תצר. — (4) בפסוק יט. — (5) בפסוק הוה. — (6) בפסוק ט. — (7) בכ"י: נתתיה ער. — (8) בפסוק יט. — (9) בכ"י: שקרובים. — (10) במדבר כ, כא. — (11) גם אלה דברי המעתיק הראשון אשר הבנים דבריו בתוך דברי פירוש רשבים כלמעלה אב. — (12) במדבר יד, מד. — (13) א, מא. — (14) א, מב. ושם כתוב: לא תעלו ולא תלחמו. — (15) יהושע ה, ו. — (16) בכ"י: כשנלחמו. — (17) גם זאת הוספת המעתיק הראשון היא.

אתם⁽¹⁾: 20. ארץ רפאים תחשב אף הוא. כמו רפאים שניתן לאברהם בין הבתרים שכת' שם⁽²⁾ את החתי ואת הפריז ואת הרפאים, אף היא נחשבת כרפאים ואע"פ כן נפלו לפנייהם ונצחום וכל שכן שאתם תירשון⁽³⁾. תחשב, אבל לא נקראת ארץ רפאים כי אם ממלכת עוג בבשן שכת' בה לפנינו⁽⁴⁾ ההוא יקרא ארץ רפאים, כלומר הוא רפאים שנאמר בין הבתרים ולכך ירשום ישראל⁽⁵⁾: 23. כפתורים היצאים מכפתור השמידום וישבו תחתם. אף אתם תדעו כי הק' יחילכם את אשר נשבע לאבותיכם⁽⁶⁾: 24. והתגר בו. כמו והתגרה: 29. והמואבים היושבים בער. אבל כשאר מואבים כת' בהן⁽⁷⁾ אשר לא קדמו אתכם בלחם ובמים. וכן [בני עשו] היושבים בשעיר, כמו שפירשתי למעלה⁽⁸⁾, אבל בני עשו הקרויים אדום יצאו לקראתכם בחרב⁽⁹⁾ ויש ישראל מעליו ויסובו את הר שעיר ימים רבים⁽¹⁰⁾:

ג. 4. ארנב. פתרונו לפי עניינו⁽¹¹⁾: 11. כי רק עוג מלך הבשן וג'. לכך אמר לו הק' (11) אל תירא אותו: הנה ערשו. עריסה של קמן כשהיה תינוק. בירציל⁽¹²⁾ בלע: ערש ברזל. לפי שכשהיה קמן היה חזק מאד ובהשתמחו היה משכר ערם של עץ לכך עשאוהו של ברזל, כי לאדם גדול שיש בו דעת לא היה צריך כך: הלה היא ברכת בני עמון. עדיין מונחת שם במקום שנתגדל בקטנותו לתמהון שהיה גדול בקטנותו כל כך, אבל מיטת אדם גדול אין רגילין להצניע במקום אחד, כי בהרבה

(ד) בפרק אילו טרפות בנמי אחוזות הדם⁽¹³⁾ עוים מתימן באו, ולמה נקראו עוים? שעזו את מקומם. דא שאזיו לאלהות הרבה. ואלף מתחלפת בעין. דא שכל הרואה אותם אחוזות עוית. פי' חולי ששמו כן, ובבראשית רבא⁽¹⁴⁾ עוים שהצדו את העולם והוצדו מן העולם וגרמו לעולם שיצוד היהודי⁽¹⁵⁾ עוה, עוה עוה אשימנה. ד' אלסור בר' שמעון אומר שהיו בקאין בעפרות כנחש, בגלילה צווחין לחיויא עזיאל⁽¹⁶⁾:

(1) כאשר כתב רשב"ם לפסוק ה בסוף. — (2) בראשית טו, כ. — (3) כדבריו לפסוק ה בסוף. — (4) ג, יג. ובכ"י בפנינו במקום לפנינו, — (5) גם אלה כדבריו לפסוק ה בסוף. — (6) כג, ה. — (7) ב, ד. — (8) במדבר כ, כא. — (9) כנאמר למעלה ב, א. — (10) סמך על דברי רש"י. — (11) בפסוק ב. — (12) *bercel* והיום *berceau* ובליא *Wiege*. — (13) חולין דף ס ע"ב. ובתלמוד שלנו הגרפס איננה נמרא למשנה ה המתחלת אחוזות הדם אלא למשנה ו של אילו טרפות המתחלת סימני בהמה זחיה. — (14) בפרשה כז. — (15) יחזקאל כא, לב. — (16) דברי אנדה הם שנכתבו בכ"י באותיות קטנות במקום המצויין ואין לה יחס לפירוש רשב"ם אלא שרצה הכותב להביא פירושי אנדה לתיבת עוים שלא פירשה רשב"ם.

מקומות יש לו מיטות: באמת איש. איש שהגדיל כל צורכיו⁽¹⁾:
 13. ההוא יקרא ארץ רפאים, שנוכר בכרית בין הכתרים כמו
 שפירשתי למעלה⁽²⁾: (ה)

וּאֶתְחַנֵּן.

23. החלות. כרכת' למעלה⁽³⁾ היום הזה אהל תת פחדך. החלות
 הח' גורמת לה' פתח. וכן⁽⁴⁾ העירתי מצפון. וכן⁽⁵⁾ העדותי בכס
 היום. ⁽⁶⁾החתות כיום מדין. אבל בלא אחה"ע יאמר הקימות הרימות
 השיבות⁽⁷⁾. כולם חטפין⁽⁸⁾: [24. גדלך. ⁽⁸⁾שמסרת בידי סיחון ועוג:
 28. וחזקהו ואמצהו. לזרו ולומר לו אל תירא ואל תחת:]
 29. ונשב בניא עד עתה מול בית פעור בערכות מואב. וממה

(ה) ואני שמעתי לכך אימר הלה היא ברבתי בני עמון⁽⁹⁾ מפני ששמע שמשה
 נצטוה מפי הנבירה⁽¹⁰⁾ אל חצרם ואל תתגר כס על בני עמון, ⁽¹¹⁾דאפילו אנגריא
 לא הורשו ישראל על בני עמון, וידע ישראל ילחמו עליו, לכך הקדים ונתן
 ערשו ומשתו בתוך העיר ברבתי בני עמון, והיא היתה עיר מלוכה כדמפרש
 בספר שמואל⁽¹²⁾, כדי שלא יכזהו ישר' על מיטתו כי ידע שלא הורשו לבא
 שמה [לכבוד] אברהם⁽¹³⁾:

(ו) ואתחנן. בילמדנו פרשת שלח לך⁽¹⁴⁾ ואל תשאל לו בשעת נדרו. מנין?
 ממשה. כשאמר לישראל⁽¹⁵⁾ שמעו נא המורים, נשבע הק' שלא יכנס לארץ
 שני⁽¹⁶⁾ לכן לא תביאו את [וג']. אמר משה, שעת כעס ושעת שבועה היא⁽¹⁷⁾,
 אני מדבר עכשיו. המתין שנה ואחר כך התחיל והתחנן לפניו שני ואתחנן אל
 יי. אמר הק', בשביל שהמתנת, שאר המתים יורדים לשאול ואתה תעלה, שני
 עלה ראש הפסגה, ותראה משם⁽¹⁸⁾:

(1) שלא כדברי התרנומים שהלך רש"י בעקבותם. — ⁽²⁾ ב, כ. גם במקום
 הזה נמצא בכ"י הוספת באותיות קטנות והעתקתה באות ה. — ⁽³⁾ ב, כה. —
 (4) ישעיה מא, כה. — ⁽⁵⁾ ל, יט. — ⁽⁶⁾ ישעיה ט, ג. — ⁽⁷⁾ מכ"י II. אבל
 בכ"י I: כשאני (כשאני?) שם אותיות אחזה"ע יאמר הרימות הקימות השיבות.
 וגם זה נכון. — ⁽⁸⁾ הפירושים האלה הובאו בשם מ"ר שמואל בתוך פירוש כי
 למחבר שלא נודע שמו והוציאו לאור הח' בערלינגר נ"י בספרו פלישת סופרים
 דף 9 בחלק העברי.

(9) בכ"י: בני עמים. — ⁽¹⁰⁾ ב, יט. — ⁽¹¹⁾ דברי הנגרא הם בבבא קמא
 דף ל"ח ע"ב. ותיבת אנגריא וינית היא ἀγγαρεία ובליא Frohndienst. — ⁽¹²⁾ שמואל
 ב' יב, כן. — ⁽¹³⁾ מקום ההוספה הזאת הנכון הוא אחרי פירוש רשבים לפסוק יא
 אשר עליו הוסבה. ותיבת לכבוד בסוף ההוספה הכנסתי על פי דברי רשבים
 למעלה ב, ה, ולא כמו שכתבתי בספרי RSBM בדף 56 בהערה 1. — ⁽¹⁴⁾ אבות
 ד, יח. — ⁽¹⁵⁾ במדבר כ, י. — ⁽¹⁶⁾ שם כ, יב. — ⁽¹⁷⁾ בכ"י: הוא. — ⁽¹⁸⁾ דברי
 אגדה הם לתחלת פרשת ואתחנן שהכנים הכותב במקום הזה.

שראיתם כאן יש לכם ללמוד, כמו שמפרש והולך עיניכם הראות את אשר עשה נ"יין בבעל פעור [וג'] ואתם הדבקים וג':

ד. 7. בכל קראינו אליו. כדכתי' (1) וישמע אלהים את נאקתם, [וכת' (2) ופרעה הקריב [וג'] ויצעק בני ישראל אל י"י, מה (3) תצעק אלי דבר אל בני ישראל [וג']. וכן כמן וכן בשלוי (4) וכן במים (5):

11. ותקרבון ותעמדון תחת ההר וג'. דכתי' (6) ויוצא משה את העם לקראת האלהים מן המחנה ויתיצבו בתחתית ההר, בסמוך תחת ההר (7). כל גבוה אצל נמוך הגבוה קרוי "על" והנמוך קרוי (8) "תחת". (9) יושב פתח האהל [וג'] נצבים עליו. וכן תחת ההר לפי שהם נמכים וההר גבוה מהם. והוצרך לכתוב לפי (10) שכתוב (11) לפנינו (12) ועתה למה נמות כי תאכלנו האש הגדולה וג': 14. ואותי צוה. מלכד (13) עשרת הדברים: 16. סמל. [כמו] (14) סמל הקנאה המקנא, ענין דמות (15): 19. אשר חלק. להאיר (16). ולפי עיקר הפשט אשר הניח אותם לכל העמים לעובדם, כי אינו חושש בהם, אבל אתכם לקח י"י ויוצא אתכם להיות לו לעם נחלה ולעבדו, והוא יהיה לכם לאלהים (17): 26. את השמים ואת הארץ. ועצר את השמים והארמה לא תתן את יכולה (18): 28. ועבדתם שם. כתרגומו: ולא יריחון. כדכתי' (19) ואין רוח בפיהם: 37. ויוציאך בפניו. ועברתי בארץ מצרים (20), וי"י הולך לפניו יומם (21): 38. כיום הזה. שכבר התחלתם לירש את ארץ סיחון ועוג: 41. אז יבדיל משה. למה הפסיק דברי משה שהם מחוברים יחד זה אחר זה וכתב זה המעשה בינתים? אלא לפי שהאריך בדברים עד עכשיו, ועתה מתחיל לפרש

(1) שמות ב, כד. — (2) שמות יד, י. טו. — (3) בכ"י I: ומה. — (4) שמות טו, ז. ח. ט. יב. — (5) שמות יז, ב. ו. — (6) שמות יט, י. — (7) בסמוך תחת ההר מכ"י II. — (8) קרוי מכ"י II. — (9) בראשית יח, א. ב. וכ"כ שם לפסוק ח. — (10) בכ"י I: לכתוב כאן כמו. — (11) בכ"י II: שאומרי. — (12) ה, כב. — (13) בכ"י I: ללמד. — (14) יחזקאל ח, ג. ושם כתוב: המקנה. — (15) בכ"י I: ענין אליל. — ובשני כ"י בא המאמר לפני פירוש פסוק יד. — (16) הוא פירוש מתרגום השבעים בנמרא מנילה דף ט ע"ב שהביאו רש"י. — (17) הפירוש הזה הובא בשניי לשון בשם מ"ר שמואל בפירוש שהוציא לאור ה"י בערלינער בספרו פליטת סופרים דף 11 למעלה. — (18) השתמש בדברי המקרא יא, יז לפרש כעין שפירש לב, א. — (19) כתוב כזה לא נמצא בכל המקרא. ואם כן אולי נכרינו הטעהו ורצה לכתוב או מיוקאל לו, ח: ורוח אין בהם, או מתהלים קלח, יז: אף אין יש רוח בפיהם, ולפי שבמזמור הדומה לזה כתוב (תהלים קטו, ו) אף להם ולא יריחון, לכן פירש תיבת יריחון גם כזה רוח. — (20) שמות יב, יב. — (21) שמות יג, כא.

המצות היאך ביאר את התורה הזאת, והוא צריך לומר בשפטים ושמרים⁽¹⁾ שלש ערים תבדיל לך בתוך ארצך אשר י"י אלהיך נותן לך, ואם ירחיב לעתיד לבא יספת לך עוד שלש ערים על השלש האלה, ועל שלש הערים שצוה לו הק' באלה מסעי⁽²⁾ לעשות בעבר הירדן לא הזכיר שם ולא צוה משה לישראל, לכך כתוב כאן כי משה הבדילם כבר ולכך לא צוה לישראל:

ה. 5. לאמר. מוסב למעלה⁽³⁾ פנים בפנים דבר י"י עמכם לאמר אנכי י"י אלהיך: 7. על פני. נראה לי אפילו אתה מאמין כי לא יהיה לך אלהים אחרים מבלעדי לקסום בהם קסמים כתרפים של לבן שקרא אותם אלהי⁽⁴⁾ שאינן⁽⁵⁾ אלא לקסום קסם. וכן⁽⁶⁾ לא תעשון אתי אלהי כסף, אע"פ שאתם מאמינים בו. וכן⁽⁷⁾ בלתי ל"י לבדו, ולא לו ולאחרים⁽⁸⁾: 12. שמור את יום השבת. כבר פירשתי בדברות הראשונים למה נאמר כאן זכור וכאן שמור: כאשר צוך י"י אלהיך. כלומר כמו שמפורש הטעם⁽⁹⁾ בדברות הראשונים⁽¹⁰⁾ כי ששת ימים עשה י"י את השמים ואת הארץ וג'. ובשביל ששמירת שבת וכיבוד אב ואם מצות עשה הם נאמר בהם כאשר צוך י"י אלהיך, אבל בכל שאר דברות שהן אזהרת לאוין אין ראוי לומר כאשר צוך ברכת⁽¹¹⁾ מצוך היום לעשותם, אבל לא מצינו מצוך שלא לעשות⁽¹²⁾: 19. ולא יסף. שוב לא נוסף קול גדול כזה בעולם לפי פשוטו⁽¹³⁾, כי כל יסף לשון תוספת⁽¹⁴⁾ אם יספים אנחנו, אבל⁽¹⁵⁾ ספו תמו מן בלהות מנורת⁽¹⁶⁾ האף תספה צדיק עם רשע: 28. ואתה

(1) יט, ב, ה, ט. וקיצר שני הכתובים האחרונים לפי שארכו לו יותר מדאי. — (2) לה, יד, — (3) לפסוק ד, — (4) בראשית לא, ל, — (5) בכי I: שאינו. ובכ"י II חסרים הדברים האלה. — (6) שמות כ, כג, — (7) שמות כב, יט, — (8) בשני כ"י: ולא לאחרים. וא"כ טעות נישנת היא. ורצה רש"י לפרש תיבות על פני כאן כמו אתי בפרשת יתרו, שאף אם לא יעבוד ע"ז אלא יקבלנה כדי לקסום קסם והוא מאמין ועובר את י"י, הוא עובר על המצוה החמורה הזאת, כי את י"י לבדו יעבוד ולא את אחרים עמו. — (9) בכי I: כלומר מה שמפרש. — (10) שמות כ, יא, — (11) ו, יא, — (12) כל המאמר מן „ובשביל ששמירת שבת“ עד „מצוך שלא לעשות“ אינו בכי I. ואולי תוספת תלמיד היא כי יש להשיב על הדברים האלה, הלא מקרא מלוא הוא (ויקרא ד, ב, יג, כב, כו; ה, יז): מכל מצות י"י אשר לא תעשינה. וגם נראה שהוא פירוש אחר לתיבות כאשר צוך י"י אלהיך שכבר פירש רש"י בתחלת המאמר הזה. ובספרי RSBM בדף 111 בסוף הערה 7 נדפס בטעות: מצוה שלא לעשות במקום מצוך שלא לעשות. — (13) ולא כפירוש האגדה בסוטה דף י ע"ב וסנהדרין דף יז ע"א ובתרומים ולא כפירוש הראשון ברש"י. ורש"י מכריע כפירוש רש"י האחרון. — (14) ה, כב, — (15) תהלים עז, יט, — (16) בראשית יח, כג, כד.

פה עמוד עמדי ואדברה אליך [וג'] ועשו בארץ וג'. זהו שאמר משה למעלה⁽¹⁾ ואותי צוה י"י בעת ההיא ללמד וג' לעשותכם אותם בארץ וג':

ו. 4. י"י אלהינו. י"י הוא לבדו אלהינו ואין לנו אלוה אחר עמו. וכן בדברי הימים⁽²⁾ ואנחנו י"י אלהינו ולא עובדנוהו, כלומר עמכם עגלי זהב אבל את י"י הוא אלהינו ולא עובדו אותו כבית ירבעם⁽³⁾: י"י אחד. לו לבדו נעבוד ולא נצרך עמו אלוה אחר⁽⁴⁾ אפילו לקסום קסמים כמו שפירשתי למעלה⁽⁵⁾: 5. ובכל נפשך. לפי פשוטו אפילו נוטלין את נפשך⁽⁶⁾, שהרי כבר אמר בכל לבבך: 7. ושננתם. לשון חדוד לפרשם היטב כמו⁽⁷⁾ אשר שגנו כחרב לשונם:

ו. 1. ונשל. והשליך. כל דבר הנעקר ממקום שהוא אדוק וקבוע בו⁽⁸⁾. וכן⁽⁹⁾ כי ישל ויתך,⁽¹⁰⁾ ונשל הברזל מן העץ: 5. כי אם כה תעשו להם. אלא כה תעשו להם⁽¹¹⁾: תגדעון. גידוע נופל באילן ובכל דבר ארוך כדכתיב⁽¹²⁾ וכל קרני רשעים אגדע⁽¹³⁾: 7. לא מרובכם מכל העמים. אנשי לבב יבינו ויתמהו וכי משה רבינו היה סבור שישאל היו טועים בזה הדבר שיהיו מרובים מכל האומות שבעולם שהוצרך לאמר לא מרובכם? ועוד שאמר חשק י"י בכם. וכי בשביל שהם מרובים יאהב הק' אותם⁽¹⁴⁾? אלא כך פירושו. לפי שאמר למעלה⁽¹⁵⁾ ונשל גוים רבים מפניך החתי וג' שבעה גוים רבים ועצומים ממך, ושמה תאמרו אני מרובים מאותן שבעה עממים ובעוצם ידינו נגרש אותם. לא מרובים אתם מכל אותם שבעה עממים, ולא מרובכם חשק י"י בכם לנצח אותם אלא אתם המעט מכל אותם⁽¹⁶⁾ עממים. אלא מאהבת י"י אתכם ובשביל⁽¹⁷⁾ שבועתו לאבותיכם ונשל⁽¹⁸⁾ אותם מפניך: 9. וידעת כי י"י אלהיך הוא וג'. כלומר ושמה תאמרו הואיל ונשבע לאבותינו

(1) ד, יד. וכן רמז שם. (2) דברי הימים ב' יג, — (3) בכ"י I: כלומר ה' אלהינו ולא העגלים שאהם משתחווים להם. ונוסחת. כי II נראה בעיני יותר בעבור שהיא דומה לדברי המקרא דה' ב' יג, ח. — (4) בכ"י I: ולא נצרך לעבוד עמו אל אחר. (5) ה, ז. — (6) כבספרי וברכות דף סא ע"ב שהלך רש"י בדרך. — (7) תהלים סד, ד. — (8) בכ"י II: כל דבר שהוא אדוק וקבוע. — (9) כח, מ. — (10) יט, ה. — (11) בכ"י I נשמט הפירוש הוה ונשארו אך דברי המקרא. — (12) תהלים עה, יא. — (13) ע' בספרי RSBM דף 147 הערה 3. — (14) בכ"י II: יבחר בהם יותר לאהבה אותם. והבחר יבחר. — (15) בפסוק א'. — (16) בכ"י I חסר: ז. — (17) בשני כ"י: בשביל. — (18) תיבת ונשל חסרה בכ"י II וגם לפני זה חסרות תיבות רבות שם במאמר הוה.

לתת לנו את הארץ למה נזקק עוד⁽¹⁾ לשמור מצוותיו כי יעשה מה שהבטיח מכר מקום. על זאת אני משיב לכם כי אם לא תשמרו מצותיו לא תירשו את הארץ, והוא לא יעבור על שבועתו⁽²⁾, כי זו היא מידתו, שומר וממתין הברית והחסד שנשבע לאבות לקיים מה שהבטיח עד אלה דור לאותו דור שידו אוהביו ושומרי מצותיו. והוה שאמר לפנינו ומסים את דבריו⁽³⁾ והיה עקב תשמעון וג' ושמר יי' אלהיך לך את הברית ואת החסד, לך ישמרנה ולא ימתין עד אלה דור⁽⁴⁾: 10. ומשלם לשנאיו גמול חטאתיו אל פניו בחייו לו ולבניו עד דור רביעי. והו לא יאחר או בחייו או עד רביעים. והו פשוט. והו היא מדה טובה מרובה ממדת פורענות, שעל החטאים לא ייענש מרביעי ואילך, אבל גמול החסדים אע"פ שחוטאים הרורות אחר הצדיק, תיגמל צדקתו⁽⁵⁾ אף לדור אחרון של אלה דור שיימצא תמים: 11. ושמרת. כמו שפירשתי לך טעמו של דברו:

והיה עקב תשמעון.

12. ושמר יי' אלהיך לך. כי לדור כשר הוא שומר הבטחת חסד אבות, ואם לא תשמרו המצוות לא ישמור לך אלא לדור

(1) היום לעשותם. (2) בהגדת ילמדינו בענין⁽⁷⁾ כי מי גוי גדול, אמר ר' אושעיה מי כאומה ואת שיודעת אופי של אלהיה⁽⁸⁾, יודעים מה הוא מבקש להם⁽⁹⁾ והם עושים, יודעים היאך הוא מחבבן וכו'⁽¹⁰⁾. פי' הערוך אופי, דעתו.

(1) בכי I: למה הוצרכנו. — ר"ל בכך. ורצה לפרש תיבות האל הנאמן בפסוק הזה. — בפסוק יב. — (2) בתוספות שבספר דעת וקנים דף עט ע"ד ובפסוק רז דף נז ע"ב הובא הפירוש הזה בשינוי לשון בשם רשב"ם. — (3) בכי I: אע"פ שחוטאין מאה דורות צדיק אחד תעמוד צדקתו.

(4) דברי אנדה הם בסוף פרשת ואתחנן שהוסיף הכותב כאן באותיות קמנות. — (5) ד, ו. — (6) כן היא נירסת הערוך והיא נכונה. ובכ"י: אהיה, בהשמטת הלמ"ד בכוונה כדרכו בכתיבת שם אלהים. — (7) תיבת להם אינה בערוך. ואולי נולדה מהכפל תיבת והם הבאה אחרי כן. ומכל מקום היתה צריכה להיות: מהם. — (8) עד עצם התיבה הזאת עם הוספת תיבת וכו' הובא המדרש הזה בערוך. ונראה שלקחו הכותב משם.

אחר: 14. עָקַר. כולו קמץ. כמו מן חָכַם יאמר⁽¹⁾ אשה חֲכָמָה, מן שָׁפַל⁽²⁾ שָׁפְלָה איננה, כמו כן מן עָקַר עָקְרָה. וכן מצאתיהו בכל ספרי ספרד: 23. והמם מהומה גדולה. על כרחך וְהָמָם כמו⁽³⁾ וסבב ביתאל [כמו] שמם מן שממה⁽⁴⁾ על הר ציון ששםם. וממ"ן כפולים, ופירושו ודרעים קול מהומה גדולה במלחמה עד השמדם. ואילו היה פירושו של מ"ם אחרונה כמו אותם, היה לו לכתוב וְהָמָמָם⁽⁵⁾ אבל מגורת המה⁽⁶⁾ יהמה לבי, יאמר וְהָמָם, והמה אותם, כמו מן עשה⁽⁷⁾ עצבי עָשָׂם ומן⁽⁸⁾ כאשר ראה יעקב⁽⁹⁾ ויאמר יעקב כאשר רָאָם, ראה אותם. אף⁽¹⁰⁾ וְהָמָם מגורת המה יתפרש המה⁽¹¹⁾ אותם. ואם תאמר לפרש גם את זו כמו המה אותם, אי אפשר לומר כן, לפי שלשון המין נתלה בגוף האדם. ⁽¹²⁾ לבי ככנור יהמה, מצמנו. [וכן]⁽¹³⁾ יהמו יחמרו מימיו. ואם רוצה לומר המין שעושה

תוספת. בשוחר טוב פרשת למנצח בנינות⁽¹⁴⁾ אמר ר' ועירי אדם יש לו בן בית. פסם ראשונה נכנס אצלו ומושיבו על המטה, שנייה על הכסא, שלישית על הספסל⁽¹⁵⁾, רביעית אומר כמה פלוני דוחק עלי ומטריחני. אבל הק' כל ישראל דוחקין אותו בתפלה והוא שומע ושמת. לכך נאמר⁽¹⁶⁾ מי כיי אלהינו [וג'] בכל קראנו אליו. אמר ר' יצחק⁽¹⁷⁾ בשם ר' יהודה ע"ז נראת קרובה שנאמר⁽¹⁸⁾ ישאורו על כתף יסבלוהו, והיא רחוקה לבסוף⁽¹⁹⁾ אף יצחק אליו ולא יענה. אבל הק' נראה רחוק כמו שאמר⁽²⁰⁾ מן הארץ עד לרקיע חמש מאות שנה. וכן בין כל רקיע ורקיע וכו', ואדם נכנס לבית הבנות ולוחש והקי' שומע תפלתו הה"ד בכל קראנו אליו: בילמיני פרשת אם שמר תשמרון⁽²¹⁾ רמ"ח תיבות יש בקרית שמע שמשמרת רמ"ח איברים: ועוד בילמיני ובפסיקתא דשור או כשב⁽²²⁾ משל למלך ששלח פרוודונמא⁽²³⁾ שלו למדינה, נשלחו ועמדו על רגליהם ופרעו את ראשיהם וקראו איתה באימה ברתת ובויש, כך אמר הקב"ה לישראל קרית שמע פרוודונמא שלי: וכן בפסיקת' דבתודש השלישי⁽²⁴⁾ אל יהו דברי אנדה של תורה בעיניך כפרוודונמא ישה. פי' הערוך פרוודונמא אגרת⁽²⁵⁾:

(1) שמואל ב' יד, ב; כ, טז. — (2) ויקרא יג, כא. כו. — (3) שמואל א' ו, טו. ותיבת ביתאל חסרה בכ"י I. — (4) איכה ה, יח. — (5) שלא כדברי רש"י. — (6) בירמיה מח, לו נמצא לבי למואב כחלילים יהמה. — (7) ישעיה מח, ה. — (8) בראשית כט, י. — (9) בראשית לב, ג. — (10) אף חסר בכ"י I. — (11) בכ"י I: המם. — (12) משני כתובים מעורבים זה בזה: ישעיה טו, יא וירמיה מח, לו. ועיין דף 59 הערה 1. — (13) תהלים מו, ד. והמקרא הזה נשמט בכ"י I.

(14) בתהלים מזמור ד. — (15) בכ"י: ספסל, אבל בשוחר טוב דפוס ויניצא שנת רנ"ו דף ו ע"א: הספסל. ועוד שינוים אחרים שם. — (16) ד, ז. — (17) בשוחר טוב הגדפס: פנחס. — (18) ישעיה מו, ז. — (19) שם. — (20) בכ"י: כמתאמרי. והמאמר כנמרא תנינה דף יג ע"א. — (21) דברים יא, כב. והפסוק הזה בא תיכף אחרי פרשת והיה אם שמוע. — (22) בפסיקתא דפס' כובער דף עו ע"א. — (23) בערוך: פרוודונמא. — (24) בדפוס כובער דף קב ע"א. — (25) באמת היא πρόσταγμα ובליא Befehl.

לאחרים⁽¹⁾ צריך להדגישו וְהָמָם, כמו⁽²⁾ כָּלָה שארי, מעצמו,⁽³⁾ אייבי כלם, לאחרים,⁽⁴⁾ כָּלָה י"י את חמתו.⁽⁵⁾ יִשְׁנָה הכתם הטוב, מעצמו, לפיכך רפי⁽⁶⁾, ולאחרים יאמר⁽⁷⁾ וְשָׁא את בגדי כלאו,⁽⁸⁾ וְשִׁנָּה: ואת נערוֹתֶיהָ:

ח. 2. למען ענותך. והו עיני שאין פת בסלך, וחיך⁽⁹⁾ תלויים למרום בכל יום: ז. כי י"י אלהיך מביאך אל ארץ טובה וגי ולבסוף⁽¹⁰⁾ ורם לבבך ושכחת. לכך אני מצוך לזכור את הדרך וסיפוק צרכיך משמים, וידעת כי לא בכח יגבר איש⁽¹¹⁾: 9. אשר לא במסכנות תאכל בזה לחם. כלומר לא תאכל פת חריבה בדרך עני ומסכן, שהרי מלבד החטה והשעורה שהוא לחם יהיה לך⁽¹²⁾ גפן ותאנה ורימון וגי ודבש תמרים שהם מתוקים: 20. עקב לא תשמעון. והו סיום כל הפרשה. תחלת הפרשה⁽¹³⁾ והיה עקב תשמעון תנחלו את הארץ, ועקב לא תשמעון תאבדון ממנה:

ט. 3. והאבדתם מהר. כל מלחמות שתלחמו בהם תנצחום במהירות בלא טורח כוללה ומצודות ימים רבים, ומכל מקום לא תוכל לכלותם את כולם⁽¹⁴⁾ מהר פן תרבה עליך חית השדה⁽¹⁵⁾, כי לא אניח לכם להלחם על כולם בשנה אחת⁽¹⁶⁾. לא תוכל⁽¹⁷⁾ לשון התראה כמו⁽¹⁸⁾ לא תוכל לתת עליך איש נכרי,⁽¹⁹⁾ לא תוכל לאכול בשעריך: 4. אל תאמר בלבבך כשיהדוף י"י אלהיך אותם מלפניך, שני דברים גרמו לי לנחול הארץ הזאת, אילו האומות נתחייבו ברשעתם להתגרש מן הארץ, ומה שאני זוכה בה יותר מאומה אחרת, בצדקת⁽²⁰⁾ הביאני י"י יותר משאר אומות הואיל

(1) בכ"י I: ואם היה המין עושה לאחרים. ועיין RSBM דף 134 הערה 9 והערה 10. — (2) תהלים נג, כו. — (3) איכה ב, כב. — (4) איכה ד, יא. — (5) איכה ד, א. ובכ"י I: כלה שא"י מעצמו כלה את אחרים ישנה וגו'. — (6) בכ"י II תחסרנה תיבות לפיכך רפי. — (7) מלכים ב' כה, כט. — (8) אסתר ב, ט. — (9) בכ"י II: נסלו וחייו. — (10) בפסוק ד. — (11) השמש בדברי הכתוב שמואל א' ב, ט. — (12) כנאמר בפסוק הקודם. — (13) בכ"י I: כל תחלת הפרשה, בכ"י II: כל הפרשה. והרכבתי שתי הנוסחאות, כי בזה עולה המאמר יפה, והכתוב הוא ז, יב. — (14) תיבות את כולם הוספתי מכ"י II. — (15) בדברי הכתוב לעיל ז, כב. וגם המקרא בשמות כג, כט נאמר לענין הזה. ובעל קרן שמואל הטיב לפרש שרשבים רצה להראות שאין והורשתם והאבדתם מהר הנאמר כאן סותר לא תוכל כלותם מהר הכתוב לעיל ז, כב. — (16) בכ"י I: בפעם אחת. וכל סוף המאמר נשמש שם מכאן ואילך. — (17) ר"ל לא תוכל הנאמר בפסוק המובא כאן (ז, כב). וזאת היא דרך רשבים לפרש המובא במקרה. — (18) ז, טו. — (19) יב, ז. — (20) בכ"י II: כי בצדקתי.

כי ברשעת הגוים האלה י"י מורישם.⁽¹⁾ לא בצדקתך וביושר לבבך [וגו]. שהרי⁽²⁾ וכו' אל תשכח את אשר הקצפת וגו'. אפס אחד משני הדברים אמת, כי ברשעתם הפסידו נחלתם, ומה שאתה זוכה בה⁽³⁾, לא בצדקתך אלא למען הקים את השבועה וגו': 17. ואשכרם. כי לא נצרתני כח. כמו שפרשתי בפרשת כי תשא⁽⁴⁾: 19. גם בפעם ההיא. מלבד כמה פעמים שהתפללתי עליכם⁽⁵⁾: 25. ואתנפל לפני י"י את ארבעים היום וגו' ואתפלל אל י"י ואומר וגו'. מי האיש החכם יתן לב ויבין⁽⁶⁾ למה הוצרך לכפול כאן נפילת ארבעים יום? וכי דרך המקרא לחזור ולכפול דבר לומר כשנפילתי לפני י"י ארבעים יום⁽⁷⁾ כך וכך נתפללתי? למעלה היה לו לומר, ולא היה צריך לחזור ולכפול כדי להודיע לישראל, בלשון זה התפללתי? אפס חכמה גדולה יש כאן ולהוכיח ישראל בא. שמא תאמרו⁽⁸⁾, והלא חטא גדול כמעשה⁽⁹⁾ העגל הועילה תפילתי של משה וניצלנו, אף בארץ ישראל אם נחטא ויעילו לנו תפלות הנביאים. אמר להם משה⁽¹⁰⁾ לא תועיל לכם תפלה⁽¹¹⁾ בארץ ישראל. כי עתה לא נתכפר לכם אלא כדי⁽¹²⁾ שלא יתחלל שמו. שהרי כך התפללתי⁽¹³⁾ וכו' לעבדיך וגו' פן יאמרו הארץ אשר הוצאתנו משם מבלתי יכולת י"י להביאם, ולכך לא נתחייבתם מיתה במדבר. אבל לאחר שיהיו לפניהם שלשים ואחד מלכים וינחילכם את הארץ, אז יציאכם ויגרש אתכם מן הארץ שאין כאן עוד⁽¹⁴⁾ חילול השם לאמר האומות מבלתי יכולת י"י, אלא יאמרו הגוים, ישראל חטאו לו⁽¹⁵⁾, כמו שמפורש באתם נצבים⁽¹⁶⁾ ואמרו כל הגוים על מה עשה י"י ככה לארץ הזאת מה חרי האף וגו' ואמרו על אשר עזבו את ברית י"י אלהי אבותם וגו' ויתשם י"י מעל אדמתם באף ובחימה ובקצף גדול וישליכם אל ארץ אחרת כיום הזה:

(1) פסוק ה. — (2) פסוק ו. — (3) חזר לפסוק ה. — (4) לשמות לב, יט. — (5) בכי I: מלמד שכמה פעמים התפלל עליהם. — (6) בכי I: ישיב לב. — (7) בכי II: מיום. והנכון: מ' יום, וזה נולד מתיבות ארבעים יום. — (8) בכי I הנוסחא קצרה ומשובשת בודאי בתחלתה ובסופה וזה לשונה: וכן דרך המקרא לכפול דבר ולומר דעו לכם שכשנפילתי לפני י"י מ' יום כך וכך נתפללתי. אפס חכמה גדולה בא להודיע לישראל שמא תאמר. — (9) בשני כ"י: במעשה. — (10) בכי I חסרה תיבת משה. — (11) בכי I: תפלת. — (12) בכי I: כי עתה נתכפר להם כרי. — (13) בכי I: שהרי כאן התפלל כך. — והכתוב שדביא רשבים הוא פסוק כז. כח. — (14) בכי I חסרה תיבת עוד. — (15) בכי II: חטאו לך. — (16) כט, כז. — כז. וכן כתב רשבי"ם שם לפסוק כד.

י. 6. ובני ישראל נסעו מבארות בני יעקן וג'. וכי תאמרו אלי⁽¹⁾, אתה אומר⁽²⁾ ואתפלל גם בעד אהרן בעת ההיא, בתחלת הארבעים, והלא אנו יודעים שאהרן מת ואם כן מה תעילה תפלתך? אמר להם משה, לא בתחלת הארבעים מת במעשה העגל, אלא בסוף הארבעים מת בהר ההר באותו זמן כשנסעו מבארת בני יעקן שבאו שם ממסרות⁽³⁾, כדכת' במסעות⁽⁴⁾ ויסעו ממסרות ויחנו בבני יעקן, והלכו משם עד הר ההר, שם מת אהרן ולא במעשה העגל ויכהן אלעזר בנו תחתיו שלבש שם בגדי אביו ודרך גדולה וכבוד מת שם על פי יי'. זהו דרך פשוטו, שהרי אין כתוב כאן ובני ישראל נסעו מבארות בני יעקן, ויחנו⁽⁵⁾ במסרה, כענין שפירשתי אצל⁽⁶⁾ מקברות התאווה נסעו העם הצרות דלא כתב ויחנו בחצרות. אף כאן ובני ישראל [נסעו] מבארות בני יעקן, „שאצל“ מסרה⁽⁶⁾. או כלך לדרך זו, מבארות בני יעקן „כשבאו“ ממסרה. ורבותינו דרשו משינוי המקראות מה שדרשו⁽⁷⁾: 8. בעת ההיא הבדיל יי' את שבט הלוי. בעת ההיא של מעשה העגל שמצאו חן בעיני המקום⁽⁸⁾, כדכת' ⁽⁹⁾ ויאספו אליו כל בני לוי: ולברך בשמו. הכהנים לישראל:

יא. 2. את מוסר. כדכת' לעיל⁽¹⁰⁾ כי כאשר ייסר איש את בנו יי' אלהיך מוסר: 7. כי עיניכם, אלא עיניכם הרואות⁽¹¹⁾: 10. כי הארץ אשר אתה בא שמה לרשתה לא כארץ מצרים [היא]. כן⁽¹²⁾ שימת פרשיות הללו. צריכים אתם לשמור את מצוות יי' אלהיכם⁽¹³⁾, כי הארץ הזאת טובה מארץ מצרים לשומרי מצוות, ורעה מכל הארצות ללא שומרים⁽¹⁴⁾, כי הארץ אשר אתה בא שמה אינה כארץ מצרים שאין צריכים למזר ובין טובים ובין חטאים בטורח השקאת שדותיהם יש להם לחם, אבל ארץ ישראל

(1) בכ"י I: לי. — (2) ט, כ. — (3) בכ"י II: במסרה. ולא אכרע. כי אולי פירוש במסרה: אצל מוסרה, כפירושו לקמן. — (4) במדבר לז, לא. — (5) במדבר יא, לה. — (6) בכ"י I הנוסחא מקושעת: שדרי אין כאן ובני ישראל נסעו העם חצירות ולא כת' ויחנו בחצירות ובני ישראל מבארות בני יעקן שאצל מוסרה. — (7) במכלת דבשלת בפרשת ויסע משה (מס' ד פרשה א). — (8) תיבות בעיני המקום נשמטו מכ"י I. — (9) שמות לב, כו. — (10) ח, ה. — (11) בכ"י I: רואות. ובכ"י II: ראו. — (12) בכ"י II כי במקום כן. — (13) בכ"י I: לשמור מצות יי'. — (14) בכ"י I: טובה מכל הארצות לשומרי מצותיו ורעה מכל ארצות ללא שומרים.

אם אתם שומרים מצוות עיני יי' אלהיך בה להשקותה במטר השמים מרשית השנה ועד אחרית (ה) שנה לתת מטר בעת הצורך^ח), והיה אם שמע תשמעו^ו וגו'. ונתתי מטר^ז וגו' ותאכלו לשובע^י בלא טורח, ואם לאו ועצר את השמים ולא יהיה מטר: 21. כימי השמים על הארץ. כלומר ונתתי מטר מן השמים והאדמה תתן את יכולה^י: 24. אשר תדרך כף רגלכם. להלחם בשבעה עממים: מן המדבר. דרום: נהר פרת. צפון: עד הים האחרון. ממקום שאתם עומדים עכשיו בקרן דרומית מזרחית של ארץ ישראל עד הים האחרון במערב: 25. לא יתיצב איש. בתוך התחומים הללו:

ר א ה.

26. ראה אנכי נתן לפניכם היום מצות ברכה וקללה כמו שמפרש והולך^ג) ונתת את הברכה על הר גרזים ואת הקללה וגו':

ח) והיה אם שמע תשמעו. ⁴) אם שמעת בישן תשמע בהרש⁵), וכן אם שבת תשבת, התחלת לשכוח סופך שתשכח⁶). כך שניה באגדת שמואל⁷) במגילת חסידים⁸) מצאו כתוב אם תעזיבה יום יומים תעובד משל לשנים שיצאו אחד מטבריא ואחד מצפורי ופגעו זה בזה בחרא משכונא והסיתו זה עם זה ופרשו זה מזה זה הולך מיל זה הולך מיל נמצא זה רחוק מזה שני מילין. תוספת:

1) בכ"י II: ונתתי מטר ארצך בעתו ואכלת ושבעת. — ²) כלומר כל הימים היה לו לומר, למה אמר כימי השמים על הארץ? לרמוז שבשמור ישראל המצוות ירד מטר מאת יי' מן השמים על ארצם להוציא יכולה. — ובכ"י I: כלומר מטר מן השמים והאדמה תתן יכולה. — ³) בפסוק כט. ⁴) בכ"י I נכנסו כאן דברי אגדה, שהביא גם רש"י בקיצור, באמצע מאמר רשב"ם כדי להסמיכם לדברי הכתוב והיה אם שמע תשמעו שהביא רשב"ם בתוך פירושו. ותחלת האגדה נכתבה באותיות גדולות כפירוש רשב"ם, ומן תיבות כך שניה והלאה באו אותיות קטנות. ובכ"י II לא נכתבו האגדות כלל, לא זו ולא הקדמות. ולעומת זה קצרו דברי רשב"ם בכ"י I יותר מן הראוי, כי נכתב שם: עיני יי' אלהיך בה מרשית שנה ועד אחריתה והיה אם שמע תשמע. — ⁵) ברכות דף מ ט"א וסוכה דף מו ע"ב. — ⁶) כצ"ל כבדברי רש"י. והמקרא לשל ח. יט. ובכ"י: התחלת לשכח סופך לשכוח. — ⁷) ר' שמואל בר ר' יצחק בתחלת מדרש ספר שמואל הנדפס. — ⁸) הספר הזה המובא שם במדרש שמואל כבדברי המוסף כאן אשר העתיקם משם נקרא גם כן מגילת סתרים והעיר עליו החכם צונץ בספרו Gottesdienstliche Vorträge דף 106.

27. את הברכה שתהיה על הר גרזים על ידי תנאי אשר תשמעו אל מצות יי' וגו': 30. אחרי דרך. הרי הם כמו שני פשטות. אבל בשביל שמעמו של דרך באות ראשונה נעשה שופר מהפך: מבוא השמש. שקיעת השמש, כלומר אחרי דרך המערב:

יב. 2. אשר עבדו שם את אלהיהם⁽¹⁾ הגוים אשר אתם יורשים אותם: 4. לא תעשון כן ליי' אלהיכם. לזבח ליי'⁽²⁾ בכל מקום: 8. איש כל הישר בעיניו. בכל מקום שאנו חונים שם במדבר אנו מקריבים במשכן המיטלטל ממקום למקום: 15. בכל אות נפשך. בגבולין שאין שם מקום להקריב, שם תאכל חולין בכל שטריך: 19. כל ימך על אדמתך. כל הימים אשר אתם חיים⁽³⁾ על האדמה: 20. כי ירחיב. ותהיה רחוק מן המקדש⁽⁴⁾: 28. רק חזק לבלתי אכול הדם. לפי שהדם מובלע בכל האיברים צריך להתחזק ולדקדק יפה להוציאו: 29. כי יכרית יי' אלהיך את הגוים וגו'. מפניך מוסב על כי יכרית⁽⁵⁾: 30. פן תנקש. כמו⁽⁶⁾ ינקש נושה, דא לדא נקשן. לא תיטלטל לנוע וללכת אחריהם⁽⁸⁾:

יג. 3. ובא האות והמופת. שיודעים עתידות על ידי רוח שומאה ותרפים ואוב וידעוני⁽⁹⁾: 4. כי מנסה יי' וגו'. נתן כח בכשפים לדעת נולדות לנסות ולזכות ישראל שהתרה בהם⁽¹⁰⁾ לא יהיה כך מעונן ומנחש ומכשף וגו' עד תמים תהיה עם יי' אלהיך, ואם לא יאמינו⁽¹¹⁾ לאותות נביאי עיזי⁽¹²⁾ זו היא זכות: 7. יסיתך. כל עצמה שסופה פורענות קורא הסתה, ותסיתני [בז] לבלעו חנם, ⁽¹⁴⁾אשר הסתה אותו איובל אשתו, ⁽¹⁵⁾ויסיתוהו לעלות אל רמות גלעד: 10. כי הרג תהרגנו. אלא הרג תהרגנו⁽¹⁶⁾:

יד. 1. לא⁽¹⁷⁾ תתגודדו. כדכתיב⁽¹⁸⁾ ויתגודדו כמשפטם בחרבות וברמחים כמו⁽¹⁹⁾ גודו אילנא: 28. למען תלמד ליראה. כשתראה

(1) כלומר תיבות את אלהיהם מוסכות על אשר עבדו שם. — (2) ליי' אלהיכם מדברי המקרא חסר בכי' I, ואחרי כן חסר ליי' בכי' II. — (3) בכי' I: אתה חי שלא כדברי הכתוב לא, יג. — (4) בכי' I: מן המשכן. — (5) בכי' I: כי יכרית יי' מפניך מוסב על כי יכרית. — (6) תהלים קט, יא. — (7) דניאל ה, ג. — (8) בכי' I: לא תיטלטל לנוע ולגוד ולרכוב (ולרדוף?) אחריהם. — (9) בכי' I: וידעונים. — (10) יח, יג. — (11) בכי' II חסרה תיבת יאמינו. — (12) בכי' I: ואם לא יאמינו בעז. — (13) איוב ב, ג. — (14) מלכים א, כא, כה. — (15) דברי הימים ב', יח, ב. — (16) תיבות אלא הרג תהרגנו חסרות בכי' I. — (17) בכי' I: ולא. — (18) מלכים א', יח, כה. — (19) דניאל ד, יא, כ.

מקום שכינה וכהנים בעבודתם ולוים בדוכנם וישראל במעמדם:
 27. והלוי אשר בשעריך לא תעזבנו. אלא תשמחו עמך
 ותיטיב לך⁽¹⁾ ולו: 28. מקצה שלש שנים. שנת מעשר עני:
 29. כי קרא שמיטה ל"י. כלומר כי הגיע זמן שמיטה
 כמו⁽²⁾ מקראי קדש.⁽³⁾ קרא עלי מעד.⁽⁴⁾ קראו צום, כלם לשון זמן:
 4. אפס כי לא יהיה בך אביון. אם תשמט, הק' ישלם לך:
 5. אם שמע תשמע ונו⁽⁵⁾ והעבטת. תקח משכונם בעל כורחם
 על הלוואותיך⁽⁶⁾: 8. כי פתוח תפתח את ירך. אלא: 9. השמר
 לך פן יהיה עם לבבך דבר בליעל. כלומר דבר של רשע⁽⁷⁾.
 כמו⁽⁸⁾ דבר בליעל יצוק בו, שפתרונו כך: 11. כי לא יחדל אביון
 מקרב הארץ.⁽⁹⁾ כי אדם אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא
 יחטא: 12. אחיך העברי. בניבתו: או העבריי, שמכרה אביה
 בקטנותה לאמה והגיעו שש שנים לשמיטה קודם הבאת הימנים⁽¹⁰⁾:
 15. כי עבד היית והוציאך ברכוש גדול: 17. ואף לאמתך תעשה
 כן. להעניקה: 18. לא יקשה בעיניך כשתשלחנו חפשי מעמך
 במה שאתה נותן לו משנה, כפילות⁽¹¹⁾ שכר שכיר בעבודת שש
 שנים שעבד אותך שאתה מעניק לו מצאנך ומעניך ומיקבך מלבד
 שכירות של קנין שש שנים שקנית אותו, שהרי למען כן יברכך י"י
 בכל אשר תעשה. והרי⁽¹²⁾ פירוש פסוק זה דוגמת⁽¹³⁾ ולא ירע לבבך
 בתתך לו וכן⁽¹⁴⁾ תרע עינה באיש חיקה ובבנה ובכתה מתת לאחר מהם,
 כי רוע העין וקשיות הלב מדבר על נתינת ממון לאחרים. ואשר⁽¹⁵⁾
 הורגלו לפרש לא יקשה בעיניך על מה שאתה משלחו חפשי לסוף
 שש שהרי הרבה עבדך שש שנים כלומ' יותר משאר שכירים,
 שמות הוא בידם. וכי למה יקשה בעיניו בשילוח חפשי? והלא לא

(1) בכ"י II: ותיטיב לו. -- (2) ויקרא כג, ב. -- (3) איכה א, טו. -- (4) ירמיה
 לו, ט. -- (5) נראה שרצה לתת טעם לבנין הפעיל אשר בתיבת והעבטת (ועיין
 רש"י) וכתב שכוון לדבר כן, כי הלוה נותן את העבט והמלוה מכריחו לתתו
 ואיך המלוה מסבב פעולת נתינת העבט. -- (6) הפך סדר הכתיב כדי לפרש:
 כדרכו במקומות רבים. עיין RSBM דף 90 הערה 6. אבל בכ"י I הנוסחא:
 השמר לך פן יהיה דבר עם לבבך כלומר כלומר דבר שהוא של רשע. --
 (7) תהלים מא, ט. ושם כתב רש"י: כל הרשעיות שעשה יצוקו וישתכנו בקרביו. --
 (8) השתמש בדברי המקרא קהלת ז, כ. וסמך על אשר כתב רש"י לפסוק ד. --
 (9) כל זה ע"פ ההלכה שהביא רש"י. ותיבת לשמיטה בכ"י I נשתתת במקום
 למכירתה. ובכ"י II איננה. -- (10) בכ"י I: וכפילות. אבל כפילות הוא
 פירושו של משנה בכתוב זה ואין צורך לז"י. -- (11) בכ"י II: שהרי. והוא
 שיבוש. -- (12) בפסוק י. -- (13) כח, נו. -- (14) בכ"י I: וכאשר.

קנאו מתחלה אלא לפי עבודת שש שנים שהכל יודעים שבשביעית יצא? ועוד לא היה לו לומר משנה שכר שכיר אלא משנה שכיר ויש מפרשים⁽¹⁾ משנה שכיר שש שנים הם, לפי שסתם שכיר שלש שנים כדכתיב⁽²⁾ בשלש שנים כשני שכיר. גם זה הכלל כי במקום אחר כתוב⁽³⁾ בעוד שנה כשני שכיר ונקלה כבוד מואב. ופירוש בשני שכיר⁽⁴⁾ שלש שנים מצומצמות כשנת שכיר שהיא שנה מצומצמת: 19. תקדיש לי"י אלהיך. כלומר נהוג בו דין קדושה שלא תעבוד בו ולא תגזל. ומה שכתב⁽⁵⁾ לא יקדיש איש אותו, כבר פירשתי⁽⁶⁾ לא יקדיש איש אותו⁽⁷⁾ לקרבן אחר⁽⁸⁾:

טז. 2. צאן ובקר. חכמים⁽⁹⁾ פירשוהו כתרנומו. כי לפי הפשט גם נדריהם ונדבותיהם ברגלים היו מביאין כמו שכתב בפרשת שור או כשב⁽¹⁰⁾ ובפנחס⁽¹¹⁾: 7. ובשלת. צלי⁽¹²⁾: ופנית בבקר. אינך צריך להתעכב כל שבועת⁽¹³⁾ ימי הפסח: 9. מהחל חרמש. כתרנומו. כי העומר נקרא⁽¹⁴⁾ ראשית קצירכם: 10. מסת, די לפי כח⁽¹⁵⁾ נדבת ירך. וכן פתר דונש⁽¹⁶⁾ ופשר מסת די, כברכת אל שדי, כדי כח ידי, במתן ונדרים⁽¹⁷⁾. והמדמה מסת אלי מס, דוא חמם⁽¹⁸⁾: 18. באספך מגרנך. כמו שפירשתי המעם על⁽¹⁹⁾ כי בסכות הושבתי את בני ישראל:

(1) ע ראבע. — (2) ישעיה טז, יד. — (3) ישעיה כא, טז. ובשני כ"י: כשנה שכיר. וטעות סופר היא. — (4) בישעיה טז, יד. ובכ"י II בטעות: ופירשו כשני שכר שכיר. ובשני כ"י בא אחרי כן בטעות: כשני שכיר שהיא שנה מצומצמת. — (5) ויקרא כו, כו. — (6) שם. — (7) בכ"י II נשמטו התיבות: כבר פירשתי לא יקדיש איש אותו. וכפל קצת התיבות הטעה את הכותב. — (8) כפירוש הראשון ברשי ולא כדרש ר' ישמעאל במשנה ערכין ח, ו שהביא רש"י בשם דבר אחר. — (9) בספרי ובפסחים דף ע ט"ב. — (10) ויקרא כג, ל"ח. — (11) במדבר כט, ל"ט. — (12) כפירוש מכלתא לפרשת בא (מסכתא דפסחא פרשה ו) שהביא כאן רש"י. — (13) תיבת שבועת חסרה בכ"י I. — (14) ויקרא כג, י. — (15) בשני כ"י: רוח. ונראה שהיה כתוב כוח בכתובה יתרה, ולא הבין הכותב. ועדים רברי דונש הגרפסים: כדי כח די. ע הערה 16. — (16) בספר תשובות דונש על מנחם בחרז 86 בדף 18. — (17) זאת תשובת דונש על דברי מנחם במחברת מס II דף 118. — (18) בביאור חרוזיו כתב דונש בספר תשובות דף 19: ודמית מסת ירך אלי מס ולדמות מסת ירך אלי מס הוא חמם וני וכמו כן מסת ירך לא נוכל לדמותו אלי [בראשית מט, טז] ויהי למס עובד כאשר דמיתו, כי אם ללשון ארם אשר [ישעיה סו, כג] מדי חדש בחדשו מתורגם מסת. — (19) ויקרא כג, מג. ושם תמצא פירושו.

שפטים ושטרים.

18. ושטרים. השפטים מצוים לשוטרים [לרדות] המסרבים בדברי השפטים: 21. אצל מוזבת. כי שם היו רגילים לעשות כדכת' בנרעון⁽¹⁾ ואת האשרה אשר עליו תכרת, ⁽²⁾ כוכר בניהם מובחתם ואשריהם על ⁽³⁾ עץ רענן: לא תטע לך אשרה [כל עץ]. שום אילן, שלא יבוא לעובדו כמנהג הגוים: 22. ולא תקים לך מצבה. לשמים, להקטיר בשעת איסור הבמות, מאחר שיהיה לך מוזב קבוע לאחר ירושה כדכת'⁽⁴⁾ לא תעשון ככל אשר אנחנו עושים פה היום וז', להקריב בכל מקום, וכדכת' בדברי הימים⁽⁵⁾ אך הבמות לא סרו, ומפרש שם לא היו מקטירים כי אם לוי'⁽⁶⁾: יז. 3. אשר לא צויתי. לעבדם⁽⁷⁾: 8. בין דם לדם. לפי פשוטו בין רציחה לרציחה, בין שונג למזיד⁽⁸⁾: בין דין לדין. דיני ממונות: נגע. נגע צרעת: 15. איש נכרי. להלחם מלחמותיכם⁽⁹⁾: אשר לא אחיך הוא. כי יסיתכם לעבוד ע"ז: 18. משנה התורה. וקני פירשו בדברי הימים⁽¹⁰⁾ שני ספרי התורה. ותרגמו פתשגן. ואינו מגזרת⁽¹¹⁾ ושננתם⁽¹²⁾:

יח. 6. וכי יבא הלוי. כהן שאינו מאותה משמרה שעובדת היום בירושלים בעזרה: 8. לבד ממכריו על האבות. לפי הפשט כמו⁽¹³⁾ איש מאת מכרו, אם יש לו שם⁽¹⁴⁾ קרוב מאבותיו שיתן לו קרבנו לעשותו הוא, יש לו רשות להקריבו אע"פ שאינו ממשמרה

(1) ספר שופטים ו, כה. — (2) ירמיה ז, ב. — (3) בכ"י: כל. — (4) יב, ח. — (5) דה"י ב' כ, לז. — (6) נראה שכיוון אל דה"י ב' לז, ודעתו כי המקרא הזה יוכיח שהבמות היו לזכות לוי ואף על פי כן נאסרו. — (7) כתרנום השבעים בימים הקדמונים לפי דברי המכלתא בפרשת בא לפסוק ומושב בני ישראל ובמגילה דף ט ע"ב. וכן פירש רש"י. — (8) ולא כדרש ר' אושעיה בנדה דף יט ע"א ודרש ספרי. וע' גם רש"י: — (9) נראה שלדעתו סוף הפסוק ידבר בשר צבא אשר יתנו עליהם שכבר נאמר שהמלך יהיה על פי נביא (אשר יבחר י"י אלהיך בו) ומקרב אחיהם. — (10) נראה שצ"ל: כדברי חכמים. כן השערתי בספרי RSBM דף 68 הערה 2. וכן באמת דברי רש"י כאן כפירוש תיבת משנה בסנהדרין דף כב ע"א. — (11) ו, ז. — (12) אמר זאת כנגד ביאור תרגום זה בפירוש רש"י. — (13) מלכים ב' יב, ו. — (14) בכ"י היה כתוב: שום, ונמחקה הוי"ו. ותיבת שם ר"ל במקדש אשר בירושלים.

זו(1): 11. וחבר חבר. הניגון בחי"ת(2). כמו(3) מן החרב(4) תאכל החרב, וזה מוכיח(5) חובר חברים מחובם. כמו מן מלך מלכים. וכמו מן עבד עבדים, כן יאמר מן חבר חברים. ואילו היה חבר טעמו בבי"ת כמו(6) חבר אנכי לכל אשר יראוך יהי גדר פתח וגל שטעמם למטה, היה לו לומר(7) חובר חברים [כמו] מן יהי(8) ירכו גלו(9) חברים מקשיבים לקולך. ובחי"ת [מעגן] מעצתי אחרי כן בספרי כפרד כדבריי: 12. מוריש אותם. כי אינם חוששים לדרוש את הקב"ה ואת נביאי האמת(10), כי סומכים(11) על תועבותיהם המנידים להם ברוח הטומאה: 13. תמים תהיה וג'. וממנו תדרוש ולא מן המתים. ולפי כי מנסה הקב"ה בם את ישראל נתן כח ברוח הטומאה להגיד על פי השעירים(12): 15. נביא מקרבך מאחיד כמוני שיצוה לך מצוות שבתורה ולא כנביא וחולם חלום שיאמר לך לעבוד ע"ז. ומה שכת(13) ולא קם נביא עוד בישראל כמשה, הרי פירושו כמו שמפרש אשר ידעו י"י פנים אל פנים, אבל להאמין להקב"ה ירא כמותו(14) ולדבר אמת מאתו ולא כנביא הנותן לישראל(15) אות ומופת לעבוד ע"ז: 22. ולא יהיה הדבר ולא יבא. וכנון שאין תשובה ומעשים שינחם הקב"ה בשבילם(16). הרי חזקיה תפילה הועילה לו(17), ונינוה(18) כי שבו מדרכם הרעה: יט. 5. ונשל הברזל. הוא הגרון שקרוי ברזל. כדכת(19) אם קחה הברזל. שישליך הגרון חתיכת בקעת מן העץ שהוא מבקע(20).

(1) שלא כדרש חכמים בסוכה דף נו ע"א ובספרי. וגם מנחם במחברת כר IX חבירו עם (יחזקאל טז, ג) מכרתך, (בראשית מט, ה) מכרתיהם (מלכים ב' יב, ו) מכרו. — (2) בגליון כ"י נוסף כאן: כי שם דבר הוא ובשביל האתנחתא נהפך לקמץ. וחתום בראשי תיבות: ימ"ו. — (3) ירמיה כא, ג. — (4) שמואל ב' יא, כה. — (5) תהלים נח, ו. ובכ"י: וחובר חברים. — (6) תהלים קיט, סג. — (7) ולא חובר חברים מחובם ככתהלים נח, ו. ובכ"י: היה לו לומר וחובר חבר. ונוסף וי"י בטעות בראש חובר כלמעלה (ע' הערה 5) ובסוף תיבת חבר נשמט קו הקיצור: חבר. וכאלה רבות בכ"י הוה הראיתי בספרי RSBM כדף 36 בהערה 1. — (8) בראשית לב, כו. — (9) שיר השירים ח, יג. — (10) בכ"י הוסיף קורא אחד וי"ו בין א' ובין מ' של תיבת האמת להיותה האומת, והמדפים הראשון חשב לתקן והדפים: המצות. — (11) בכ"י: סמוכים. — (12) ע' דבריו יג, ד ולשמות לב, ד. — (13) לך, י. — (14) כמו משה. ובכ"י: ידא כמותך. — (15) בכ"י: הנותן לישראל הנותן. — (16) בנבואת פורענות. — (17) מלכים ב' כ, א—ז; ישעיה לח, א—ה. — (18) יונה ג, י. — (19) קהלת י, י. — (20) כדברי רבי במכות דף ז ע"ב ולא כחכמים ורביאם רש"י.

כי זה ודאי שוגג הוא: 6. פן ירדף, ושלשת פן ירדף⁽¹⁾: 8. ואם ירחיב, לרתת לך כל העשרת עממים שניתנו לאברהם בין הבתרים⁽²⁾: 14. לא תסיג, כמו⁽³⁾ נסוגו אחר, ממשיך את המצר אחר להרחיב את שדהו מכמות שנכלו אותו ראשונים:

כ. 5. ילך וישוב לביתו אם ירך לבבו וירא מולו פן ימות במלחמה ונ, שיש נותן אל לבו כשהולך למלחמה ודואג שמא אין לי מול לחנך את ביתי או את אשתי או את כרמי ולכך גרם מולי ללכת עתה במלחמה ומתוך [כך] ירא למות, ושלשה מעשים הזכיר⁽⁴⁾ בית ואשה וזכרם⁽⁵⁾, ולבסוף כולל כל הדברים⁽⁶⁾ מי האיש הירא ורך הלבב, בין באלו שאמרנו בין בדברים אחרים, וכן בקהלת מונה שלשה דברים וחוזר וכולל⁽⁷⁾ מה יתרון לאדם, הלא גרוע הוא⁽⁸⁾ מכל, שהרי דור הולך ודור אחר בא שאין הבנים בדמות אבות, ואין זה זכרון, אבל⁽⁹⁾ הארץ לעולם עומדת כמו בששת ימי בראשית, וכן השמש⁽¹⁰⁾, [וכן הנחלים⁽¹¹⁾], וחוזר וכולל⁽¹²⁾ כל הדברים יגיעים, כל מעשי העולם כך הם כולם כמששת ימי בראשית, אבל טורח ויגיעה הוא להזכיר כולם, ולא יוכל איש לדבר ולא תמלא⁽¹³⁾ און משמוע אם יספרו לו, אלא זה הכלל⁽¹⁴⁾ אין כל חדש ולכולם יש זכרון, אבל⁽¹⁵⁾ אין זכרון לראשונים, שאין הילוד דומה למוליד: 16. לא תחיה כל נשמה, כשתבא להלחם עליהם לא תקרא להם לשלום כמו שפרשתי לך בשאר אומות⁽¹⁶⁾, אבל אם יבאו אליך מדעתם להיות עבדיך קודם שתלך עליהם כמו הנבעונים יכול אתה להחיותם: 19. כי תצור אל עיר ימים רבים ותצטרך לחתוך אילנות לבנות כרים דיק וסוללות: כי ממנו תאכל, שהרי צריכים לך למאכל לאחר שתתפוש העיר ותהיה שלך: ואותו לא תכרת, אותו עץ מאכל שאינו חוזק ומבצר לאנשי העיר כגון הרחוקים, אותם לא תכרת: כי האדם עץ השדה לבא

(1) ר"ל שפסוק ו' לא יוסב רק לפסוק ה' שלפניו לבדו אלא על כל הנאמר בפסוק ג' מחיבת ושלשוק והלאה, והמדפיסים לא הבינו ושינו, ע' RSBM דף 39 הערה 7. — (2) בראשית טו, יט—כא. — (3) ישעיה מב, יז; ירמיה לח, כב. — (4) ע' RSBM דף 88. — (5) בפסוק ה—ז. — (6) בפסוק ח. — (7) קהלת א, ג. — (8) ר"ל האדם, — (9) קהלת א, ד. — (10) שם א, ה. — (11) כן נראה לי להוסיף מקהלת א, ו כרי להשלים מנין שלשת הדברים, וכן נמצא בפירוש קהלת א, ז המיוחס לרש"ם. — (12) קהלת א, ח. — (13) בכ"י בטעות: תוכל. — (14) קהלת א, ט. — (15) שם א, יא. — (16) בפסוק י.

מפניך במצור. כל כי שאחרי לא מתפרש אלא. אותו לא תכרת אלא עץ השדה לבא האדם מפניך במצור, אותו תכרות, הם הקרובים לעיר שנסתרים בהם אנשי העיר הכורחים מפניך וכאים בתוך העיר כדכת' (1) ותבא העיר במצור. כי האדם [עץ השדה] אלא האדם עץ השדה, אלא עץ השדה האדם לבא מפניך במצור שגורם את האדם לבא מפניך במצור (2); 20. רק עץ אשר תדע וג'. אילן סרק בין קרוב לעיר בין רחוק מעיר תשחית לכנות מצור, אבל עץ מאכל הרחוק לא תכרות כי אם הקרוב לעיר שמעכב את החיל להתקרב לחומה: אשר תדע. אשר תכיר: עד רדתה. עד רדת חומותיה, כדכת' (3) עד רדת חומותיך הנבוהות והבצורות: כא 5. ונגשו הכהנים בני לוי [וג'] וענו ואמרו [וג'] כפר לעמך ישראל (4); 9. תבער הדם [וג']. אם נמצא הרצח אחרי כן ייהרג: כי תעשה מה שישר בעיני יי'.

כי תצא.

13. והסירה את שמלת שביה. כדי לנוולה (5); 14. לא תתעמר. סחורת אדם המכור נופל בו לשון זה. וכן לפנינו (6) והתעמר בו ומכרו: אשר עניתה. ביאת נישואין לפי הפשט (7); 17. כי את הבכור. אלא: כי הוא ראשית אוננו. כי הוא ראוי לירש ראשית ממנו. כמו (8) מצאתי און לי. (9) וידיו תשבנה אוננו: 18. מורה. מקנתר מלשון (10) מרה מריתי: זולל וסובא. כדכת' (11) אל תהי בסבאי יין בזוללי בשר למו: 23. כי קללת אלהים תלוי.

(1) מלכים ב', כד, י. ועוד. — (2) הרב ר' משה מקוצי הביא בסמ"ג לאוין סימן רכ"ט את פירוש רש"ם הזה. וכן הובא הפירוש בשינוי לשון קצת בפענוח רוא דף סא ע"א בשם רבינו שמואל וכן במנחת יהודה דף פנ ע"ב בשם רש"ם. והחוס' שם בדעת וקנים השתמשו בו ולא הזכירו שם רש"ם. ועוד עיין RSBM דף 25 בהערה 2. — (3) כח, נב. ולא כפי' רש"י. — (4) ר"ל כי פסוק ז' ופסוק ח' מוסכים על פסוק ד' אף על פי שבאו דברים ביניהם. — (5) כספרי ורש"י. — (6) כד, ו. — (7) ולא בעילה בעלמא כפירוש ספרי. — (8) הושע יב, ט. — (9) איוב כ, י. — ובכ"י: תשובנה. — (10) איכה א, כ. — (11) משלי כג, כ. ובכ"י: כסבאי. . . בזוללי.

כשרואין בני אדם את התלוי רגילין לקלל את הדיינין או קרובים של הרוג או שאר בני אדם לפי שפעמים על עבירה מועטת הוא נהרג כמו מקושש והקב"ה אמר ⁽¹⁾ [אלהים] לא תקלל, לפי שרגילין בני אדם לקללם ⁽²⁾. ולכך לא תלין נבלתו אלא קבר תקברנו [ביום ההוא. ועוד טעם אחר בדבר] ⁽³⁾ שלא תטמא את אדמתך. שאם [לא] ⁽⁴⁾ היה נקבר יטמאו בו נוגע או מאהיל:

כב. 5. לא יהיה כלי גבר על אשה. ללכת בין האנשים ולזנות ⁽⁵⁾: 6. כי יקרא. יודמן על ידי מקרה: לא תקח האם על הבנים. לפי דרך ארץ ולתשובת המינין כבר פירשתי בלא תבשל גדי בחלב אמו ⁽⁶⁾ וכן באותו ואת בעי ⁽⁷⁾ שדומה לאכזריות ⁽⁸⁾ ורעבתנות לקחת ולשחוט ולבשל ולאכול אם ובנים יחד: 8. מעקה. אין לו חבר בתורה. כמו מגורת מעשה מראה הוא. אבל ⁽⁹⁾ עקת רשע. ⁽¹⁰⁾ תעיק העגלה. ⁽¹¹⁾ מעיק תחתיכם מגורת שב קם הם: 9. תקדש. תאסר כקדשים ⁽¹²⁾: 12. גדילים. ציצית, צריך שיהא גדול וקלוע ⁽¹³⁾: 15. את בתולי. לפי הפשט דם בתולים שעל השמלה ⁽¹⁴⁾: 21. לזנות בית אביה. שיש עדים שזינתה אחר שנתקדשה: 27. צעקה הנערה. שמה צעקה:

כג. 1. לא יקח איש את אשת אביו. הוכפל כאן לומר שדגולד ממנה הרי הוא בלא יבא ממור ⁽¹⁵⁾: 2. פצוה דכא [וגו]. מיני סריסים ומפורשים כיבמות ⁽¹⁶⁾: 13. ויד תהיה לך. כתרנומו: על אזניך. עם שאר כליך: 15. מתהלך. שגם ארון שבו תורה היה יוצא עמהם למלחמה בדרכת ⁽¹⁷⁾ וכלי הקדש והצוצרות התרועה בידו: 18. קדשה. זונה, פנויה מנאפת: קדש. בא על פנויות בלא כתובה וקידושין ולא מיוחדת לו כפלגשים ⁽¹⁸⁾: 20. לא תשיך. לפי הפשט במלוא מדבר ⁽¹⁹⁾:

⁽¹⁾ שמות כב, כו. וע' שם פירוש המסכים לפירושו כאן. — ⁽²⁾ ר' שמואל דוד לוצאטן בהמשגל ובביאורו לתורה היטיב להסביר את פירוש רשב"ם הזה. — ⁽³⁾ נראה לי שנשמטו בדברים האלה שהם כשיעור שורה בכ"ו. ואז הכל עולה יפה. ובעל קרן שמואל הגיה ולא תטמא במקום שלא תטמא ותהיינה התיבות ציון מדברי המקרא לדיבור אחר. ואולם תהיה לפי זה סתירה קצת בין שני המאמרים ואין מליץ בינותם. — ⁽⁴⁾ היטיב להוסיף בעל קרן שמואל. — ⁽⁵⁾ כפירוש רש"י מספרי וזויר דף נט ע"א. — ⁽⁶⁾ לשמות כג, יט. — ⁽⁷⁾ לויקרא כב, כח. — ⁽⁸⁾ בכ"י: אכזריות. — ⁽⁹⁾ תהלים נה, ד. — ⁽¹⁰⁾ עמוס ב, יג. — ⁽¹¹⁾ שם. — ⁽¹²⁾ בכ"י: בקדשים. — ⁽¹³⁾ וכן פירש ראב"ע. — ⁽¹⁴⁾ כר' אליעזר בן יעקב בכתובות דף מו ע"א ובספרי. — ⁽¹⁵⁾ קיצר דברי רש"י. — ⁽¹⁶⁾ דף עה ע"ב. — ⁽¹⁷⁾ במדבר לא, ו. — ⁽¹⁸⁾ בכ"י: כפלגשים. — ⁽¹⁹⁾ ולא כפירוש רש"י וספרי ובבא מציטא דף עה ע"ב.

כד 6. כי נפש הוא חובל. כתרנומו: 8. השמר בנגע הצרעת לשמר מאד ולעשות שאפילו הוא מלך בעוויה לא יכבדוהו אלא יסניירוהו וישלחוהו ובדר ישב ככל אשר יורו אתכם [וג'], שהרי תזכור את אשר [עשה] יי' אלהיך למרים שאע"פ שהיתה נביאה ואחות משה לא חלקן לה כבוד אלא⁽¹⁾ תסגר שבעת ימים בדרך בצאתכם ממצרים, שאע"פ שהיו טרודים ללכת,⁽²⁾ העם לא נסע עד האסף מרים. וכל שכן שאר בני אדם: 12. לא תשכב בעבוטו. לא תשכב ועבוטו אצלך⁽³⁾: 15. ואילו הוא נושא את נפשו. מתאוה נפשו כדי לאכול שכרו. וכמהו⁽⁴⁾ חטאת עמי⁽⁵⁾ יאכלו ואל עונם ישאו נפשם, מתאווים הכהנים לאכול חטאת שיביאו על עונם: 16. ובנים לא יומתו על אבות. בבית דין. כדכת'⁽⁶⁾ ואת בני המכים לא המית ככתוב [וג'] לא יומתו וג'. אבל הקי'ה⁽⁷⁾ פוקד עון אבות על בנים, כשאוחזים מעשה אבותיהם בידיהם, וכדכת'⁽⁸⁾ אבות יאכלו בוסר ושיני [ה]בנים תקהינה, לאבד נחלת אבות. אבל לא על ידי בית דין:

כה 6. יקום הבן על שם אחיו⁽⁹⁾ לפי הפשט⁽¹⁰⁾: 9. וחלצה נעלו. לקנות ממנו ירושת אחיו המת כמו שמצינו בבכו⁽¹¹⁾. דרך ארץ לפי פשוטו⁽¹²⁾: 18. גדולה וקטנה. שעושה שני חצאי זקוקים, אחד גדול ואחד קטן לרמות בו בני אדם שכששוקל שני חצאי זקוקים ביחד הרי הוא זקוק מצומצם וישר⁽¹³⁾. ולכן אומר אבן שלימה זקוק שלם מצומצם בחתיכה⁽¹⁴⁾ אחת יעשה שלא יוכל לרמות: 15. שלימה וצדק. חתיכה אחת ומכון וישר: 18. אשר קרך בדרך. לשון מקרה, כמו מן עשה⁽¹⁵⁾ עשך ויכוננך. וכן מן⁽¹⁶⁾ אקרה כה, קרך:

(1) במדבר יב, יד. — (2) במדבר יב, טו. — (3) דברי רש"י מספרי ובי' דף קד ע"ב. — (4) הושע ד, ח. ושם כתוב נפשו. ובאמת צריך שם פירוש. — (5) בכ"י: עמו. — (6) מלכים ב' יד, ו. — (7) שמות כה, ה. — (8) יחזקאל יח, ב. ובירמיה לא, כח: אבות אכלו בשר ושיני בנים תקהינה. — (9) בכ"י בטעות: אביו. — (10) ולא כדרש ספרי ויבמות דף כד ע"א וע' דברי רבא שם. — (11) רות ד, ו. ח. — (12) כדעת לוי שאמר קניין בכליו של מקנה וכרבי יהודה דברייטא שאמר גואל נתן לבושו ולא כרב ולא כת"ק. והכל בבבא מציעא דף מו ע"א. וע' RSBM דף 126 במקום הערה 2. — (13) הוא משקל זקוק כסף צרוף בימים ההם הנקרא Mark וידי משקלו שמה אונקיות (Unzen). עין ספר Zur Geschichte של החכם הגדול צונץ נ"י בדרך 543. — (14) בכ"י: בחתיכת. — (15) לב, ו. — (16) במדבר כג, טו.

כ' תבא.

כו. 5. ארמי אובר אבי. אבי אברהם ארמי היה, אובר וגולה מארץ ארם. כדכתי' (1) לך לך מארצך, וכדכתי' (2) ויהי כאשר התנו אותי אלהים מבית אבי. לשון אובר ותועה אחד הם באדם (3) הגולה כדכתי' (4) תעיתי כשה אובר בקש עבדך, (5) צאן אוברות היו עמי רועיהם התעו. כלומר מארץ נכריה באו אבותינו לארץ הזאת ונתנה הקב"ה לנו (6) ועתה הנה הבאתי את ראשית פרי האדמה אשר נתתה לי (7) כי לא על ידי עשתה זאת (8) כי אם בחסדך וכייתי ברה. וכסדר הזה הוכיח יהושע לישראל (9) בעבר הנחר ישבו אבותיכם מעולם תרח [וג']. עד שהבאתים משם ונתתי להם ארץ כנען (10): 11. נותן לך (11) ושמתה בטנא לפי שהוא סוף דבור הלמ"ד קמץ, אבל לך מחובר (12) לשלפניו (13): 12. שנת המעשר. מעשר עני: 13. ואמרת לפני יי' אלהיך. כך צוה הקב"ה כדי שלא יאחר (14) אדם לעכב מעשרותיו לשקר לפני הקב"ה (15): 14. לא אכלתי באני. כמו (16) ידיו תשבנה אונו, ממון שגול (17) מצאתי און לי, לפי פשוטו (18): 17. את יי' האמרת היום, אתה הוקקתה שאמר הקב"ה ונתרצה להיות לך לאלהים, כי הדבר תלוי בו ליעשות הוא אלהיך ויושיעך מתוך שקבלת מצוותיו, וגם הוא האמירך, הפעילך שאמרת ונתרצית שתהיה לו לעם, לפי שעשה נסים

(1) בראשית יב, א. — (2) בראשית כ, יג. — (3) בכ"י בטעות: כאדם. — (4) תהלים קיט, קעו. — (5) ירמיה נ, י. — (6) בפסוק י. — (7) כן צריך להיות לפי דברי המקרא ודברי רש"ם הבאים אח"כ. ובכ"י לנו. — (8) לא בכחי עשתה הארמה התבואה הזאת. — (9) יהושע כד, ב. — (10) רצה לומר עד פסוק יג ביהושע שם. — (11) בכ"י נותן לך ארץ כנען בהפוך סדר הדברים, ע"ן ספרי RSBM דף 35 הערה 6. — (12) בכ"י מחובר מחובר שתי פעמים. — (13) לפסוק יא העיר על טעם הברל הניקוד שבין לך שבפסוק ב ובין לך שבפסוק יא. ועל אודות חיבת לשלפניו שהשתמש בו רש"ם כאן כדרכו ע"ן ספרי RSBM דף 157. — (14) בכ"י: יאמר. — (15) הווידוי שיאמר לפני יי' לא ישקר בו וולתי אדם רע ובלעל, וכל שיש בו יראת יי' אך מעט יהיה נזיר שלא ישקר בווידוי בהשגותו מעשרותיו בידו, וקרוכים לזה דברי המשנה במעשר שני ה, יב: „לא אכלתי באני ממנו, הא אם אכלו באנינה אינו יכול להתוודות. ולא בערתי ממנו בטמא, הא אם הפרישו בטומאה אינו יכול להתוודות“. — (16) איוב כ, י. ובכ"י בטעות: תשובה. — (17) הושע יב, ט. — (18) הוא מפרש לא אכלתי בעשרי ובכרכת כל טוב מן המעשר הזה שהוא מעשר עני וגר ויתום, וסר בזה מדרך דרש ההלכה שבמשנה (מעשר שני ה, יב) ובספרי ושהביא רש"י.

וגבורות עד שנתרצית להיות לו לעם. האמרת פאישידירא⁽¹⁾ בלעז:

כו. 8. וכתבת על האבנים את כל דברי וג'. שכשנשבעו עתה בחר גרזיזים וחר עיבל היתה התורה לפנייהם כתובה ונשבעו שיקיימוה: 12. אלה יעמדו לברך וג'. לפי הפשט דומה שאילו עונין אמן, אבל הלויים הופכין פניהם בשעת ברכה לחר גרזיזים וכשמקללים פונים לחר עיבל⁽²⁾: 15. ושם בסתר. כל הארורים שנים עשר כנגד שנים עשר שבטים וכולם עבירות שרגילים להיות בסתר הם כמו שאפרש בכולם חוץ⁽³⁾ משנים שרגילים להיות פעמים בגלוי ופעמים בסתר, והן ע"ז ומכה רעהו, ולכך פירש בשניהם בסתר⁽⁴⁾. שעל עבירות שבגלוי לא באו לקלל, כי בית דין יענשוהו על הגליות כמו שכת' בסוף כל הקללות⁽⁵⁾ הנסתרות ל"י אלהינו, הוא יקח נקמה מן הנסתרות שהרי נתקללו בשם הקב"ה, אבל הנגלות לנו ולבנינו עד עולם לעשות את כל דברי התורה הזאת, מלקות סקילה שריפה הרג וחנק. הלא תראה אין כתוב כאן „ארור שוכב עם אשת רעהו“ כי מה לו⁽⁶⁾ ליכנס בבית אחרים ולא יליוז עליה. ⁽⁷⁾ מקלה אביו במקום בית גידולו, אין אחרים רגילין שם. ⁽⁸⁾ וכנ' משיג גבול בגנבה הוא עושה, שאם יראה, ימחה בידו. ⁽⁹⁾ ובנ' משנה עור ומטה משפט, כל אילו דברי סתר. ⁽¹⁰⁾ שכב עם אשת אביו זהו במקום שהוא גדל שם ואין רואה. ⁽¹¹⁾ עם כל בהמה אין זה כי אם בסתר. ⁽¹²⁾ ובנ' אחותו. ⁽¹³⁾ חתנתו, האם רגילה בבית בתה: 26. ארור אשר לא יקים. על כל עבירות שבסתר: כח. 5. טנאך. שיהא מלא פירות: ומשאריתך. הוא כלי שנותנין בו את הבצק: 8. באסמ"ך. באוצרותיך, שיהו מלאים דגן תירוש ויצהר כדרכת⁽¹⁴⁾ וימלאו אסמ"ך שבע: 10. נקרא עליך. שימלא משאלותיך בהראותו כי אתם עמו: 20. המהומה. על ידי קולות וברר, כמו⁽¹⁵⁾ וירעם י"י בקול גדול על⁽¹⁶⁾ פלשתים ויהמם: המגעת.

(1) *fais dire* ובל"א *lässest sagen*. — (2) סוטה פרק ו' משנה ה. —
 (3) בכ"י: הוא, וכבר תיקן בעל קרן שמואל. — (4) בפסוק, הוה ובפסוק כד. —
 (5) כט, כח. — (6) בכ"י בטעות לך בהתהלך ו עם ך על ידי גודל הכתיבה. —
 (7) בפסוק טז. — (8) בפסוק יז. — (9) בפסוק יח. יט. — (10) בפסוק כ. —
 (11) בפסוק כא. — (12) בפסוק כב. — (13) בפסוק כג. — (14) משלי נ"י. —
 (15) שמואל א' ז, — (16) בכ"י: של.

(¹) הנני נוער לכם את הזרע וארותי את ברכותיכם: 22. בשחפת (²) וג'. מיני (³) חלאים הם. קדחת ודלקת וחרחור מיני חמימות הם: 23. והיו שמיד אשר על ראשך נחשת, שלא ירד מטר מן השמים. אלא (⁴) יתן את מטר ארצך אבק ועפר, הרוח במקום שרגיל להמטיר מטר, ימטיר לך מן השמים אבק ועפר, כלומר מגובדי ההרים שהן יבשים מאין מטר ירד אבק ועפר שינקו עיניכם. ומתוך כך (⁵) יתנך י"י נגף שלא תוכל לראות ותברח מפני אויבך: 24. מטר ארצך. לשון ירידה כמו (⁶) המטיר על סדום ועמורה גפרית ואש, (⁷) ימטר על רשעים פחים אש וגפרית: 26. ואין מחריד. אין מבריה העופות מעל הנבלות כי אין (⁸) קוברין: 37. ולשנינה. דיבור, כמו (⁹) ושננתם: 40. ישל. מן (¹⁰) ונשל גוים. וכן (¹¹) ימל קצירו מן (¹²) ונמלתם. וכן (¹³) אחריתו כנחש ישך מן (¹⁴) נשך הנחש, לשון יפעל (¹⁵): 46. לאות. שהמקלל מקלל לשונאו להיות כמוהו. וגם יש לומר שלא עבדתם להקביה (¹⁶): 56. תרע עינה באיש חיקה ובבנה ובכתה הגדולים מתת להם מכל מה שתאכל וגם בשליתה ובבניה אשר תלד בסתר, שלא יודע לפי שתאכלם כחסר כל (¹⁷), גם מאלה תרע עינה באיש חיקה ובבנה ובכתה מתת להם: 57. ובשליתה. שליא ממש כמו שמצינו בתלמוד (¹⁸) לפי הפשט (¹⁹): 59. ונאמנים. ארוכים ומקיימים. כמו (²⁰) לדור ודור אמונתך, (²¹) ותקעתיו יתר במקום [נאמן]: 65. לב רגו. דחיל: (²²) מי יתן ערב. לפי הפשט ערב העתיד לבא (²³), שכן דרך החולים: 69. בחורב. תוכחות שבפרשת אם בחקתי, שכתוב בסופן (²⁴) ביד משה בהר סיני, בהר חורב (²⁵): כט. 3. עד היום [הזה]. אף על פי שראיתם מעשיו הגדולים (²⁶):

(¹) מלאכי ב, ב. נ. — (²) בכ"י: השחפת. — (³) בכ"י: מי. — (⁴) פסוק כד. — (⁵) פסוק כה. — (⁶) בראשית יט, כד. — (⁷) תהלים יא, ו. — (⁸) בכ"י בטעות: אם קוברין. — (⁹) ו, ו. — (¹⁰) בכ"י כמו. והמקרא למעלה ז, א. — (¹¹) איוב יח, פו. — (¹²) בראשית יז, יא. — (¹³) משלי כג, לב. — (¹⁴) במדבר כא, ט. — (¹⁵) וצדק רשבים בדבריו לענין ימל ונמלתם שהם באמת מבין נפעל, אבל האחרים כלם מבנין הקל וחסרי פא נון הם. — (¹⁶) הקללות יהיו כך לאות ולסימן שלא עבדתם את יי. — (¹⁷) ר"ל שחיבת בסתר שם מוסב על תלד. — (¹⁸) משנה נדה ג, ד. — (¹⁹) ולא באנקלוס ורש"י. — (²⁰) תהלים קיט, צ. — (²¹) ישעיה כב, כג. — (²²) הוא תרגום אנקלוס. — (²³) ולא כפירוש רש"י על פי התלמוד סוטה דף מט ע"א. — (²⁴) ויקרא כו, מו. ושם הסדר: בהר סיני ביד משה. — (²⁵) ר"ל שחורב וסיני אחד הם, ואם כן מסכים לחיבת בחורב כאן. וככ"י בטעות מהר חורב. — (²⁶) ככתוב בפסוק א' וכ'.

אתם נצבים⁽¹⁾.

9. אתם נצבים היום כלכם. כדכתי' לעיל⁽²⁾ ויקרא משה אל כל ישראל וגו': 18. למען ספות הרוה. המויד, שמתוך שובע הוא חוטא: הצמאה. לתאבון שאינו רשע כעושה⁽³⁾ להכעיס מתוך שובע: כי בשרירות לבי. אלא בשרירות: 19. כי אז יעשן. לא יאבה סלוח לו אלא אז יעשן⁽⁴⁾: 24. על אשר עזבו. ולא יאמרו⁽⁵⁾ מבלי יכולת יי' כמו שפרשתי אצל ואתפלל אל יי' ואומר וגו' בפרשת עקב תשמעון⁽⁶⁾: 28. הנסתרות ליי' אלהינו. כבר פירשתי אצל האורזים⁽⁷⁾. על הנסתרות⁽⁸⁾ היו הברכות והקללות. שאין הדבר ליענש ביד בית דין, אלא ביד הקב"ה: לנו ולבנינו לעשות דיני עונשין על פי עדים⁽⁹⁾:
ל 14. כי קרוב. אלא:
לא 19. השירה. סידור דברים קרוי שירה: הזאת. פירשת האזינו שמעידה עליהם פורענות לבשיעברו על המצות ויבינו כי בחטאותם לקו:

האזינו.

לב 1. האזינו השמים להפרע מישראל אם יחטאו כדכתי'⁽¹⁰⁾ ועצר את השמים וגו': 2. יערף כמטר. אם תקבלו דברי תוכחתי

(1) נצבים וילך לא נפרדו בכי כי אם פרשה אחת היא כנהוג בימים ההם. עיין ספרי על החינוך הנקרא בשם Ein Compendium der jüdischen Gesetzeskunde דף 11 הערה 1. — (2) בפסוק א. — (3) בכי: בעושה. — (4) למעלה כ, יט כתב: כל כי שאחרי לא מתפרש אלא. ולפיכך הביא עוד תחלת הפסוק כאן. — (5) ט, כח. — (6) ט, כה. כו. — (7) כו, טו. — (8) בכי: על הנסתרות הסתרים. והוא כפל עם טעות יחד. עיין RSBM דף 38 הערה 1. — (9) בכי היה כתוב בתחלה בטעות עונשין בהכפל תיבה הנמצאה קודם לכן, ונמחק ונשאר עו ולא הספיקו להשלים הנשאר לתיבת עדים הראוי כאן. — (10) יא, יז. וכזאת כתב גם למעלה ד, כו.

ויעילו לכם כמטר: 3. כי שם י"י. אקרא. כאשר אספר לכם נבורות שיעשה לכם הקיב' והטובות שגמל לכם וגם שהוא צדיק במה⁽¹⁾ שיעשה לכם, גם אתם הבו גודל לאלהינו, היו מודים על האמת: 4. הצור תמים פעלו. שירה זו לעד היא⁽²⁾. לפיכך מדברת השירה אחר שיבא לישראל פורענות חטאתם⁽³⁾ הצור תמים פעלו, בכל פורענות שהביא עליכם צדיק וישר הוא כמו שמפרש והולך שהטיב להם⁽⁴⁾ מכמה עניינים, והם⁽⁵⁾ וישמן ישורון [וג'] ויש אלוה עשהו: 5. שחת לו. שהת ישראל לעצמו כדכת'⁽⁶⁾ שיחתך ישראל כי בי בעורך. הוא גרם לעצמו השחתה: לא. כלומר ולא אחר⁽⁷⁾: בניו מומם. מומם הוא כפל לשון של שחת ישראל. בניו של הקיב' הם עשו מום בעצמם, כדכת'⁽⁸⁾ כי משחתם בהם מום בם: 6. תגמלו זאת. בתמיה, לעבוד אלהים אחרים: קנך. קנה אותך, שפדאך מבית עבדים: 7. זכור ימות עולם. בטרם נולדתם הכין לכם נחלתכם: 8. בהנחל עליון גוים. שנתן להם נחלות: בהפרידו בני אדם. אחר מיתת נח ובימי אברהם שכת' שם⁽⁹⁾ משם נפרדו אי הגוים [וג'] איש ללשונו, ושם תמצא שהציב גבולות עמים, בני כנען, שנים עשר כנגד מספר בני יעקב שהיו שנים עשר, שתמצא כנען וי"א בניו שנים עשר⁽¹⁰⁾ וכת' שם⁽¹¹⁾ ויהי גבול הכנעני מצידון וג', לפי שכל אילו היו לישראל, אבל בכל שאר בני נח לא פירש בהם שום גבול⁽¹²⁾. ושזב מצאתי כמה שנים⁽¹³⁾ במדרש: למספר בני ישראל. כי כנען ובניו כמו כן שנים עשר הם: 10. ימצאהו. כמו⁽¹⁴⁾ ומצא להם. הקיב' נמצא

(1) בכ"י: כמה. — (2) לא, כא. — (3) ר"ל שכל דברי השירה כן נאמרים כאילו ידבר המשורר אחרי שעברו עליהם כבר רעות רבות לענשם, ודומה לזה כתב לבמדבר כב, א בענין המקום. — (4) בכ"י: לכם. — (5) ר"ל אבל הם כלומר ישראל נאמר בהם וישמן ישורון וג' (בפסוק טז). — (6) הושע יג, ט. — (7) נראה דעתו שתיבת לא לשון קצר הוא וצריך להוסיף במחשבה תיבת אחר, ודוחק הוא, אבל הדפוסים הראשונים שהניחו לכתוב לו כלומר ולא לאחר לא הועילו כלום, כי תיבת לו כבר פירש רשב"ם ורק תיבת לא נשארה. — (8) ויקרא כב, כה. — (9) בראשית י, ה. — (10) בראשית י, טו. — (11) שם י, יט. — (12) בתוספות בס' דעת וקנים דף פז ע"ד ובהזקוני לפסוק הזה השתמשו המחברים בפירוש רשב"ם ולא הזכירו שמו. ובפענת רוא דף סה ע"א הובא הפירוש בשם ר' יוסף בכור שור. — (13) כמה שנים שבכ"י היא מטות נגלה, ונולדה מראשי תיבות „כמ"ש" שצריך לקרותם: כמו שכתבתי. ועין ספרי RSBM דף 36 הערה 3. והמדרש שהוא לא מצאתי. — (14) במדבר יא, כב.

להם, הקיב'ה' היה סיפוק שלהם⁽¹⁾: יסובבנהו במלאכיו ששמום. כדכתי' [חונה מלאך יי' סביב ליראיו ויחלצם וכן ייסד הפייטן⁽²⁾] לנו מלאכך סביב יחנה. והמפרשו בהיקף עננים⁽³⁾ אינו [אלא טוהה]. כי לפי הפשט אין הענן אלא לעמוד ענן לפניהם כדכתי'⁽⁴⁾ [ויי'] הולך לפניהם [יומם] בעמוד ענן לנחותם הדרך. ועוד כי יצרנהו כפילו של יסובבנהו: כאישון עינו. יצרנהו הקיב'ה' לישראל כמו באישון ששומר את העין, הוא הבשר שנכפף על העין שקורין פלפירא⁽⁵⁾. ולפי שמכסה את העין ומחשיך אותו נקרא אישון וכמהו⁽⁷⁾ שומרני כאישון בת עין.⁽⁸⁾ כנוגע בבבת עינו הוא שקורין פרונילא⁽⁹⁾ שרואין בה: 11. יעיר קנה, מעירו ומנעננו ממקומו, לשאתו על אברתו. כמו⁽¹⁰⁾ העירותי מצפון ואת.⁽¹¹⁾ הגני מעיר עליכם. כשמביאו ממקום למקום קורא אותו לשון הערה: 12. יי' בדד. הוא לבדו הוציא ממצרים והוליך אותם לארץ ישראל: 13. על במותי ארץ. [כמו] במתי ארץ⁽¹²⁾. ארץ ישראל גבוהה מכל הארצות⁽¹³⁾: דבש תמרים ושמן וזיתים שגדילים על ההרים: 14. חמאת בקר. לפי הפשט ארץ זבת חלב, ובשר הרבה להם לאכול: חלב כרים. אילים מדבריות המפוטמים במרעה כדכתי'⁽¹⁴⁾ ירעה מקיך [וג'] כר נרחב. וכן⁽¹⁵⁾ לבשו כרים הצאן דוגמת סוף הפסוק ועמקים יעטפו בר, הכרים של תבואה לבשו את הצאן, מלאים צאן לרעות בהם. וכן⁽¹⁶⁾ ואויבי יי' כיקר כרים, כמניעת שדי תבואות שמשתרפין ברנע אחד סמוך לקציר בעוד לילה, כלו בעשן כלו, [כלו] בשריפת אש וסופן משחורין, ואני כך ראיתי בקציר⁽¹⁷⁾. כן הרשעים תחילה

(1) כתרנום השבעים ואנקלוס וכמנחם בן סרוק במחברת די I ובמחברת מץ III. — (2) תהלים לד, ח. — (3) ר' שמעון בר יצחק בפיוט אמרתך צרופה לכרכת מן בקרובות לשחרית יום ב' של ראש השנה, ועל אורות הוספת השורה הקטנה הנשמטת עין בספרי RSBM דף 64 הערה 6. — (4) הוא רש"י. — (5) שמות י, כא. — (6) *palpiere* ובלאי Augenlid (RSBM דף 96 סימן 36). — (7) תהלים ז, ח. — (8) זכריה ב, יב. — (9) *prunelle* ובלאי Pupa. — (10) ישעיה מא, כה. — (11) בישיעה י, כ. כתוב: הגני מעיר עליהם. — (12) ר"ל שפתרונו מרומי כדור הארץ כבעמס ד, יג. והמדפיסים לא הבינו והשמיטו שתי התיבות האלה כנשנות ומיותרות. — (13) דברי רש"י מספרי. — (14) ישעיה ל, כג. — (15) תהלים סה, יד. — (16) תהלים לו, ב. והוא פירש כיקר לשון מניעה. עין ערך קר II במחברת מנחם. — (17) בכ"י: כך בקציר. ונראה שנוגד מן בק בקציר שהיה בקציר כתוב בתחלת שורה ובסוף שורה שלפניו מלא הכותב המקום החלק בתחלת התיבה הבאה כדרך הכותבים הידועה בכתבי היד.

מצליחים כתבואות כרים⁽¹⁾ והפך לילה וידכאו: ואילים בני בשן. סתם בני בשן שמינים⁽²⁾, אבל בשאר מקומות הכרים המפוטמים במרעה הם שמינים מכל הבייתות: עם חלב כליות חטה. שומן חמדת חטים המוכחרים כמו⁽³⁾ ותכל דוד המלך,⁽⁴⁾ כלתה נפשי, לשון חימוד ותאווה.⁽⁵⁾ כלה שארי. כמן שבה שביה, יו"ד תחת ה"י ככל חטופי למ"ד פעל ה"י. מן בנה הגזרה⁽⁶⁾ והפניה: חמר. ⁽⁷⁾ ויין חמר מלא מסך: 15. עבית. מגזרת⁽⁸⁾ במעבה האדמה, כמו מן מראה מעשה⁽⁹⁾ ראית עשית: אלוה עשהו.⁽¹⁰⁾ הוא עשך ויכונך: וינבל.⁽¹¹⁾ גוי נבל ולא חכם: 17. (ו) לא שערום. לשון⁽¹²⁾ לשעירים אשר הם זונים אחריהם: 18. ילדך. כמו⁽¹³⁾ ויקטן ילד את אלמודה, כמו הוליר: תשי. תשכח. מן נשה כמו⁽¹⁴⁾ אל תט אל דרכיה מן נטה. והי"ד בתשי כמו יו"ד⁽¹⁵⁾ מלפניך אל [תמחי]⁽¹⁶⁾ כמו אל תמחה: 19. 20. בניו ובנותיו, בנים לא אמון בם. כאמור למעלה⁽¹⁷⁾ בניו מומם: 23. אספה עלימו רעות [חצי] אכלה [בם]. כן⁽¹⁸⁾ דרך המקראות לכפול לשונם. כלומר כל מיני רעות שיש בידי להזיק, כולם אשים בהם: 24. מזי רעב. פתרונו לפי עניינו כתרנומו. ואם לשון תלמוד הוא, הרי הוא כמו⁽¹⁹⁾ נתמומו מוחיה דדין: ולחומי רשף. ברד ואש מן השמים. כמו⁽²⁰⁾ רשפי [אש]. ועיקר פירושו לשון פריחה בעוף כדכת'⁽²¹⁾ בני רשף יגביהו עוף.⁽²²⁾ שמה שבר רשפי קשת, כלשון⁽²³⁾ מחץ יעוף יומם⁽²⁴⁾; וקטב מרירי. מחותכים⁽²⁵⁾ ומדוקרים על ידי ליסמים הממררים והורגים בני אדם. [מרירי] כמו⁽²⁶⁾

(1) השתמש בדברי המקרא איוב לד, כה. — (2) ר"ל כלם שמינים ולפיכך לא באר כאן המרעה בשרה. — (3) בכ"י: כאן כמו. ונראה שהיה כתוב בתחלה בהשנות התיבה בטעות כמן כמו ועל ידי דמיון האותיות במכתב כ"י שלנו נהפכו מ וגם ו להיות א ון. וכאלה המצא בספרי RSBM בדף 37 בהערה 2, והמקרא בשמואל ב' יג, לט. — (4) תהלים פד, ג. — (5) תהלים עג, כו. — (6) יחזקאל מא, יג. — (7) תהלים עה, ט. — (8) מלכים א' ז, מו. — (9) בכ"י בטעות: מעשר. — (10) השתמש בדברי פסוק ו לפרש הפסוק הזה. — (11) גם כה השתמש בדברי פסוק ו בשני קצות לפרש הפסוק הזה. — (12) ויקרא יז, — (13) בראשית י, כו. — (14) כתוב כזה לא נמצא. ובטעות הורכבו שני כתובים: ואל תט מאמרי פי כמשלי ד, ה (שהביא גם ראב"ע) עם אל ישט אל דרכיה לבך שם ז, כה. — (15) ירמיה יח, כג. — (16) היטיב להוסיף בעל קרן שמואל. — (17) בפסוק ה. — (18) בכ"י: כי. — (19) תולין דף מה ע"ב. — (20) שיר השירים ח, ו. — (21) איוב ה, ז. — (22) תהלים עז, ד. — (23) תהלים צא, ה. — (24) ר"ל שגם בפסוק שמה שבר רשפי קשת יש לקיים הוראת פריחה לתיבת רשף כי רשפי קשת הם חצי הקשת ועליהם נופל לשון פריחה כמשמעות הכתוב מחץ יעוף יומם. — (25) סמך כזה על פירוש רש"י שהעלה שהוא לשון כריחה. — (26) כאיוב לא, כתוב פלילים. אבל נראה מלשון רשבים שהוא שם לבו באמת אל לשון יחיד במקרא הזה.

עון פלילי, עון של דיין, שעושין בו דין. ⁽¹⁾ ונתן בפלילים, הדיינין קריין
 בן שדנין את אחרים, אף מרירי ממרר את אחרים. וזהו ⁽²⁾ מקטב
 ישוד צהרים, שהם לסטים, כדכתי' ⁽³⁾ בחר שודד בצהרים. שכן דרך
 ליסטים להלחם בצהרים. וכה"א ⁽⁴⁾ אשדוד בצהרים יגרשוה:
 26. אמרתי אפאיהם ואסלקם מן העולם ⁽⁵⁾ אם לא שכעס אויבים
 אנור ויראתי פן יאמרו ידינו רמה [וג'] פן ינכרו לומר למפרע,
 שהם עשו ולא אני. כי גוי, האומות אוכד עצות [המה], כמו ⁽⁶⁾
 מספד תמרורים, ⁽⁷⁾ מקל לבנה, לפי שהם דבוקים, ⁽⁸⁾ מעשר בקר וצאן.
 אבל אילו חכמו האומות יאמרו ⁽⁹⁾, איכה ירדוף אחד ממנו אלף
 מישראל מה שהיו רגילין בנו, אם לא צורם כי מכרם ⁽¹⁰⁾ בידיו
 לפי שחטאו לו. וכן אמר למעלה ⁽¹¹⁾ הצור תמים פעלו: 30. כי ⁽¹²⁾
 לא כצורנו צורם. כך אמר משה, מן הדין היה להם לומר כך
 שהקב"ה עשה זאת ולא אלהי הגוים, שהרי לא כצורנו של ישראל
 צורם של אומות העולם. ואעפ"כ ⁽¹³⁾ אויבינו פלילים ועושים בנו
 שפטים ⁽¹⁴⁾. הלא זאת על ידי הקב"ה שחטאו לו: 32. כי מגפן
 סדום גפנם. כלומר למה אמרתי אפאיהם אשבייתה מאנוש זכרם
 אם לא מפני גאות האומות? שהם ⁽¹⁵⁾ מגפן סדום היה להם לשתות
 מן הדין שלא יישאר מהם זכר כסדום ועמרה, שהרי חטאו כסדום
 ועמרה, כדכתי' ⁽¹⁶⁾ וחטאתם כסדום הגידו, ⁽¹⁷⁾ קציני סדום [וג'] עם
 עמורה: 33. חמת תנינים היה להם לשתות מן הדין, אם לא מפני
 חילול השם, שיאמרו ידינו רמה: פתנים אכזר. רשע, כדכתי' ⁽¹⁸⁾
 כמו פתן חרש יאטם אזנו: 34. הלא הוא כמוס עמדי. דברי גאות
 האומות אני שומר, ואשלם ⁽¹⁹⁾ להם נקם על זאת: 35. וְשָׁלַם.
 תשלום, שם דבר, כמו ⁽²⁰⁾ וְהַדְבֵּר אֵין בָּהֶם, ⁽²¹⁾ וְהַקְטֹר בִּירְמִיָּה:
 לעת תמוט רגלם. של אומות, ליום מועד צרתם הקבוע להם:
 וחש עתידות למו. ⁽²²⁾ בעתה אחישנה, צרה לאומות, גאולה

(1) שמות כא, כב. — (2) תהלים צא, ו. — (3) ירמיה טו, ח. — (4) צפניה
 ב, ד. — (5) בפירוש תיבת אפאיהם סמך על דברי רש"י. — (6) ירמיה ו, כו. —
 (7) בראשית ל, לו. — (8) ויקרא כו, לב. — (9) בכ"י: ויאמרו. — (10) כדרכו שנה
 סדר דברי הכתוב למען יבאדם. — (11) בפסוק ד. — (12) בכ"י בטעות: אם. —
 (13) בכ"י: ואע"פ. — (14) בכ"י: שופטים. והתיקן בדפוס אמשטרדם משנת תפסו. —
 (15) ישראל. — (16) ישעיה נ, ט. — (17) ישעיה א, י. — (18) תהלים נח, ה. —
 (19) בכ"י ואש עם מקום חלק אח"כ. — (20) ירמיה ה, יג. — (21) ירמיה מד, כא. —
 (22) השתמש בדברי המקרא ישעיה ס, כב.

לישראל. עתידות מה שנתנבאו עליהם הנביאים מאז: 36. כי ידין י"י עמו. או יהיה הנקם והתשלומין שהרי ינקם הק'ב'ה נקמת עמו. וכן¹ ידין בנזים מלא גויות: כי יראה. כאשר יראה: כי אולת יד ישראל: ועווב. כמו² עוב תעוב,³ ויעובו ירושלים עד החומה: 37. ואמר אי אלהימו. וגם האומות יאמרו איה נא אלהיהם של ישראל. ומפני כבוד שמי אצילם ואנקום באויביהם שגם מתחילה אמרתי אפאיהם לישראל ואשביתה זכרם אם לא מפני כעס אויב המתפאר לאמר ידנו רמה, אבל עתה כשיגדל העניות והצרה בשונאי לישראל⁴ כל כך שאולת ידם ויאמרו האומות ידנו רמה ואמר אי אלהימו. לכן אנקם מהם להתקדש שמי שהם מחללים: 38. אשר חלב וזחימו יאכלו. אלהיהם של ישראל: סתרה. יסתיר אתכם בצלו [אם יש יכולת בידו לעזור לעמי המקריבים לו קרבנות ומצפים לישועתו] וחסדו⁵ כמתחילה שחסו בו: 39. ראו עתה כי אני אני הוא. הק'ב'ה [אומר] לאומות העולם אתם אומרים אי אלהימו. הלא עתה יכולים אתם לראות בהנקמי בכם לעיניכם: 40. כי אשא [וג'] בשבעה, כמו⁶ הרימותי ידי אל י"י: 41. אם שנותי. מן⁷ שניו כחרב לשונם יאמר כן. כמו מן סבב⁸ סבותי בכל נפש בית אביך, מן כלל⁹ בלותי בשמן רענן: 42. פרעות. כמו¹⁰ וראשו יהיה פרוע. לשון סתירה ופירצה: 43. הרנינו גוים על עמו כמו¹¹ הללו את י"י כל גוים שבחורו כל האומים והאמינו בו שהרי גבר עלינו חסדו יותר משאר האומות, ולפיכך שבחורו והאמינו בו ויגבר עליכם כמונו. אף כאן הרנינו ושבחורו ועבדורו וכן יעשה לכם אם תיראוהו¹² ותעבדו אותו: וכפר ארמתו עמו. יקנח דם עמי מן האדמה על ידי שפיכת דם אויבים כדכת'¹³ ולארץ לא יכופר בדם אשר שופך בה כי אם בדם שפכו: 44. הוא והושע בן נון. שהרי לשניהם צוה הק'ב'ה כדכת'¹⁴ קרא את יהושע והתיצבו באהל מועד ואצונו וג':

¹ תהלים ק"ו. — ² שמות כ"ה. — ³ נחמיה ג'ה. — ⁴ לא אמר לישראל שלא יפתח פה לשטן. — ⁵ בכ"י: וחסינו. — ⁶ בראשית י"ב. — ⁷ תהלים ס"ד. — ⁸ שמיאל א' כב. — ⁹ תהלים צב. — ¹⁰ ויקרא י"ג. — ¹¹ תהלים ק"ז. — ¹² בכ"י בטעות: תראוהו. — ¹³ במדבר לה. — ¹⁴ לא יד.

וזאת הברכה.

לג 1. וזאת הברכה. מוסב למעלה⁽¹⁾ וידבר משה באזני כל קהל ישראל את דברי השירה הזאת עד תמם האזינו השמים וג' וזאת הברכה. אחר התוכחה של האזינו חזר ובירכן לישראל במרם יעלה אל ההר למות שם. כלומר זאת השירה וזאת הברכה: 2. וי"י מסיני בא ונראה לישראל ונתן להם תורתו, וזרח אורה⁽²⁾ משעיר ופארן. כיצד? שאתה מתוך רבבות קודש. מכל ארבעה צדדין של הר סיני באה האורה והמלאכים דרך שעיר ופארן עד שבא אל סיני. ומימינו נתן להם [דת] מתוך אש, שהיה מדבר מתוך האש לישראל, כדכת'⁽³⁾ השמע עם קול אלהים מדבר מתוך האש כמונו⁽⁴⁾ ויחי. וכן מצינו בתלים⁽⁵⁾ רכב אלהים רבותיים אלפי שנאן י"י בם סיני בקודש, ובחבקוק⁽⁶⁾ אלוה מתים יבא וקדוש מהר פארן סלה כסה שמים הודו. ובדבורה כת'⁽⁷⁾ י"י בצאתך משעיר בצעודך משדה אדום: הופיע מהר פארן. האיר מהר פארן: 3. אף חובב עמים. גם אומות העולם כגון ערב רב ומן האומות שנתגייירו ובאו לקבל התורה עם ישראל גם אותם חיבב הקב"ה וקבלם [ו]שבן עליהם⁽⁸⁾, כדכת' במזמור⁽⁹⁾ יקום אלהים (ו) יפצו אויביו דכת' ביה⁽¹⁰⁾ רכב אלהים [וג']⁽¹¹⁾: 18. שמח וכולון בצאתך. בים לסחורה⁽¹²⁾:

(1) לא, ל וגו'. ורשבים רצה לפרש את הוי"ו בתהלת תיבות וזאת הברכה. — (2) בכ"י: וזרח מזרח. ונחלפו אותיות דומות בכ"י. ודברי רשבים' הבאים מוכיחים בהנחתו. — (3) ד, לג. — (4) בכ"י: בטעות סופר; כמוני. ובלעדי זאת הורכבו שני פסוקים דומים ד, לג ופסוק ה, כג. — (5) תהלים סח, יח. — (6) חבקוק ג, ג. — (7) שופטים ה, ד. — (8) נראה שהוא פירוש של כל קדשיו בדרך והם תכו לרגלך לדעת רשבים. — (9) תהלים סח, ב. — (10) שם בפסוק יח. ונראה שבין רשבים לפסוק הבא אחריו גם כן שכתוב שם לקחת מתנות באדם, ואולי פירשו על הנגדים. ועוד כתוב שם ואף סוררים לשכון יה אלהים ותרגם יונתן וברם סרבניא די מתניירין ותייבין בתתובא שרת עליהון שכינת יקרא ד"י אלהים. — (11) דף אחד חסר בסוף כתב היד של פירוש רשבים ועליו היה כתוב סוף הפירוש אשר חסרנו עד היום. ואני הוספתי מעט מועד אשר לקטתי מכאן עד סוף הספר. — אבל הפירוש המובא בפענוח הוא דף סו ע"א בשם הר"ר שמואל לפסוק יחי ראובן (פסוק ו) וכתוב בו, "וכן להפך בבלעם וישת אל המדבר פניו להקדים זכרון מעשה ענל כדי שתחול הקללה" הוא בדרך תרגום ירושלמי ויונתן לבמדבר כד, א ובדרך אנקלוס על פי נוסחת רש"י (ע"ן רמב"ן שם). ולרשבים' דרך אחרת פשוטה כמנהגו בפירושו שם. וא"כ הר"ר שמואל אחר הוא המובא בפענוח דא. — (12) מאמצע דבריו לבראשית מט, יג.

24. בדרך מבנים אשר, יברכוהו ישראל ויהי רצוני להם לפי שטובל בשמן רגלו⁽¹⁾:]

[לד 4. זאת הארץ. ⁽²⁾ משום דכת' זאת הארץ אשר נשבעתי וגו' זאת למעוטי שניתוספו לאברהם על השבעה⁽³⁾.] אע"ג דרפאים נמי כתיבי באברהם⁽⁴⁾, לא ממעטינן ליה⁽⁵⁾, דהיינו חיוי דלא כת' התם⁽⁶⁾ ומצינו כי כבשם משה⁽⁷⁾ דכת' בארץ עוג⁽⁸⁾ התוא יקרא ארץ רפאים, כלומר היינו רפאים שניתן לאברהם בין הבתרים:]

(1) מדבריו לבראשית מט, כ. — ⁽²⁾ מערונת הבשם כ"י לר' אברהם בן שזיאל אשר הוציא הח' פערלעס נ"י לאור את שארית פירוש רשב"ם הנמצאה שם (עין ספר RSBM אשר כתבתי דף 13 הערה 3). ואמת כי ראשית הדברים המובאים כאן אינם כלשון רשב"ם בפירוש התורה. ואולי שינה ר' אברהם בן שזיאל דבריו בדרך רוב מפרשי כתבי הקדש הצרפתים בהביאם דברי רשב"ם או דברי אחרים אשר קדמום. אבל סוף הדברים אשר העתקתי פה יסכים כמעט מלה במלה לדברי פירוש רשב"ם למעלה כ, כ; ג, יג. — ⁽³⁾ נראה שכיון אל קיני וקניזי וקדמוני (בראשית טו, יט) שניתנו לאברהם בין הבתרים יתר על שבעה עממים שהם החתי והגרנשי והאמרי והכנעני והפרזי והחוי והיבוס (דברים ז, א). ושלשה היתרים לא נתבשרו אלא לעתיד (עין רשב"ם למעלה יט, ח ובראשית רבא בסוף פרשה מד) אבל בימי יהושע וכל הבאים אחריו לא ירשום בני ישראל. — ⁽⁴⁾ ר"ל ולא נזכרו בין שבעה עממים. — ⁽⁵⁾ לומר שישראל לא ירשום, כדמעטינן קיני וקניזי וקדמוני. — ⁽⁶⁾ בבבית בין הבתרים נמנו הרפאים ולא נמנה החוי, ושניהם אחד הם. וכן אמר ר' דוסתאי בשם ר' שמואל בר נחמן בבראשית רבא בפרשה מד. — ⁽⁷⁾ את הרפאים. — ⁽⁸⁾ למעלה ג, יג.

דעת

אתר לימודי יהדות ורוח
www.daat.ac.il